

Zygmunt Janiec

POLITYKA WIELKIEJ BRYTANII WOBEC PIERWSZYCH POWOJENNYCH INICJATYW INTEGRACYJNYCH EUROPY ZACHODNIEJ I USA

Tradycyjna polityka Wielkiej Brytanii wobec kontynentu europejskiego była w znacznym stopniu funkcją polityki imperialnej. Od czasu, kiedy Wielka Brytania stała się głównym mocarstwem kolonialnym, jej polityka zagraniczna skoncentrowana była na utrzymaniu i poszerzeniu intratnych nabytków terytorialnych. Miała zasięg i charakter światowy. Polityka imperialna, mimo iż stanowiła zasadniczy kierunek brytyjskiej aktywności zewnętrznej i wywarła znaczny wpływ na system edukacji politycznej oraz przyczyniła się do powstania swoistej bariery psychologicznej dzielącej Brytyjczyków od Europy (psychologiczna bariera znana jako *splendid isolation*)¹, nie była i nie mogła być realizowana w całkowitym oderwaniu od polityki europejskiej. Pomijając bardzo istotny czynnik bezpieczeństwa Wysp Brytyjskich, europocentryczny charakter tradycyjnej struktury politycznej świata powodował, iż przede wszystkim spośród mocarstw europejskich mógł się wyłonić najbardziej prawdopodobny i najgroźniejszy rywal dla Pax Britannica. Interes największego imperialnego mocarstwa wymagał, aby Europa, centrum ówczesnej polityki światowej, pozostawała w stanie podziału i rywalizacji politycznej. W brytyjskiej polityce określano to jako stan równowagi sił (*balance of power*).

---

¹ Europa nie była głównym obiektem zainteresowań polityków brytyjskich, a niektórzy z nich nawet nie mogli się wykazać szerszą znajomością spraw europejskich. Według oceny W.S. Churchilla, były brytyjski premier Stanley Baldwin „mało wiedział o Europie”. Zaś bezpośredni poprzednik Churchilla na stanowisku brytyjskiego premiera Neville Chamberlain określił kiedyś Czechosłowację jako „odległy kraj”, o którym Anglicy właściwie nic nie wiedzą. Zob. F.S. Northedge, *Descent from Power: British Foreign Policy 1945–1973*, London 1974, s. 144; J. Wain, *Our Situation*, „Encounter” (Vol. XX, No. 5) z maja 1963 r., s. 6.

Podział polityczny i równowaga sił miały gwarantować, że żadne z mocarstw europejskich pojedynczo nie będzie w stanie zagrozić interesom imperialnym oraz że nie dojdzie do takiej współpracy państw kontynentalnych, która mogłaby zagrozić bezpieczeństwu Wysp Brytyjskich i imperium. W takim układzie sił Wielka Brytania nie przyjmując stałych zobowiązań polityczno-wojskowych w Europie i tak będzie głównym arbitrem w polityce europejskiej. Była to zasada polityki wolnej ręki – *free hand*². Z tych powodów Wielka Brytania tradycyjnie przeciwstawiała się wszelkim próbom zjednoczenia Europy³. Zasady równowagi sił i wolnej ręki zachowały aktualność aż do drugiej wojny światowej. Po wybuchu wojny, w obliczu zmian, jakie zaszły w Europie w wyniku ekspansji hitlerowskich Niemiec, niektórzy politycy brytyjscy wykazywali skłonność do częściowej zmiany tradycyjnej polityki Wielkiej Brytanii wobec kontynentu, ponieważ nie odpowiadała już ona nowej konfiguracji sił za Kanałem Angielskim (La Manche)⁴. Niemcy stały się bowiem hegemonem w polityce europejskiej. W nowej sytuacji Clement Attlee, przywódca Partii Pracy, w przemówieniu wygłoszonym na początku listopada 1939 roku opowiedział się za zjednoczeniem Europy, interpretując to jako nieodzowny warunek utrzymania pokoju światowego⁵. Inny polityk brytyjski tego okresu Anthony Eden (minister do spraw dominiów w rządzie Neville'a Chamberlaina) w grudniu 1939 r. zaproponował lordowi Halifaxowi (minister spraw zagranicznych), aby rząd brytyjski opowiedział się oficjalnie i publicznie za rozwiązaniem po wojnie problemu bezpieczeństwa

² Równowaga sił na kontynencie miała jeszcze jeden korzystny dla Wielkiej Brytanii aspekt. Pozwalała przeznaczyć większą ilość środków na rzecz utrzymania dominacji morskiej i utrwalanie zdobyczy kolonialnych. Por. P. Calvocoressi, *World Politics Science 1945*, London 1968, s. 122–123.

³ Przykładowo podjęte przez Francję w okresie międzywojennym wysiłki na rzecz realizacji Unii Europejskiej (plan Herriota z 1925 r. i plan Brianda z 1929 r.) zakończyły się niepowodzeniem m.in. na skutek opozycji Wielkiej Brytanii. Plan Brianda uznany został przez Foreign Office za „zagadkowy i niejasny idealizm”, natomiast premier Ramsey MacDonald uznał, iż jest on „przedwczesny i nie ma szans realizacji”. Zob. *Documents on British Policy 1919–1939*, (eds.) E.L. Woodward and R. Butler, Vol. I, London 1974, s. 326; P. Wandycz, L. Frenkl, *Zjednoczona Europa: Teoria i Praktyka*, London 1965, s. 46; S.D. Bailey, *United Europe: A Short History of the Idea*, London 1948, s. 28–32.

⁴ Anglicy kanał La Manche nazywają Kanałem Angielskim (English Channel).

⁵ W tym przemówieniu adresowanym do frakcji parlamentarnej Labour Party, C. Attlee rzucił hasło „Europa musi się zjednoczyć lub zginie” oraz zaproponował utworzenie władzy ponadnarodowej, która by zjednoczyła Europę i zapewniła trwałe podstawy pokoju na kontynencie. Zob. C. Attlee, *Labour's Peace Aims*, London 1940, s. 12–15.

europiejskiego według zasad *quasi* federacyjnych⁶. W czerwcu 1940 r., kiedy ważyły się losy Francji i rządu Paula Reynaulda, gabinet premiera Winstona S. Churchilla zaferował Francji unię z Wielką Brytanią. Projekt unii przewidywał powołanie wspólnego gabinetu wojennego, wprowadzenie jednolitego obywatelstwa oraz połączenie parlamentów obu krajów⁷.

Projekt unii miał inną wagę i wymowę polityczną niż wspomniane ogólnikowe propozycje C. Attlee'go i A. Edena. Był to akt oficjalny zaakceptowany przez większość wojennego gabinetu koalicyjnego. Jednakże, tak jak propozycja Edena pełnił on instrumentalną rolę wobec innych doraźnych celów brytyjskiej polityki zagranicznej. Zamierzeniem Edena było podniesienie autorytetu Wielkiej Brytanii wśród narodów kontynentalnej Europy oraz wzmocnienie ich woli walki z hegemonistycznymi dążeniami faszystowskich Niemiec. Zaś projekt unii miał umocnić we Francji pozycję zwolenników kontynuowania walki i nie dopuścić do kapitulacji tego państwa. W szczególności Brytyjczykom zależało na zapobieżeniu przejęcia przez Niemcy francuskiej floty wojennej. Dlatego też w późniejszym okresie wojny, po upadku Francji, gabinet Churchilla nie ponowił oferty unii wobec emigracyjnego rządu gen. de Gaulle'a, a w kwietniu 1945 r. oficjalnie ją odwołał⁸.

W miarę pogłębiania i rozszerzania się konfliktu wojennego sprawa zjednoczenia Europy nabrała innego znaczenia w polityce brytyjskiej. Teraz traktowano ją już nie jako instrument w realizacji doraźnych celów, lecz jako środek pomocniczy wobec dalekosiężnych, powojennych zamierzeń. Owe zamierzenia to przeciwdziałanie nadmiernemu rozbiciu europejskiej struktury politycznej i stworzenie względnej równowagi sił na kontynencie. Z tych powodów rząd W. Churchilla popierał prowadzone w czasie wojny w Londynie wstępne rozmowy zmierzające do zjednoczenia mniejszych państw europejskich⁹. Prowadzili je ministrowie niektórych rządów emigracyjnych.

⁶ A. Eden proponował, aby system ten zawierał: unię celną, wspólną walutę i bliżej niesprecyzowaną współpracę wojskową. Zob. *The Eden Memoirs, The Reckoning*, London 1965, s. 74. Por. W. Truchanowski, *Anthony Eden, Kartki z dziejów dyplomacji brytyjskiej w latach trzydziestych–pięćdziesiątych XX w.*, Warszawa 1979, s. 249.

⁷ Zob. Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, Vol. I, London 1970, s. 280; W.S. Churchill, *The Second World War*, Vol. II, *Their Finest Hour*, London 1951, s. 182–184; Ch. de Gaulle, *Pamiętniki wojenne*, t. I, *Apel 1940–1942*, Warszawa 1962, s. 61–63; J. Monnet, *Memoirs*, New York 1978, s. 20–31 i 242–244; Z. Grabowski, *Ojczyzna Europa*, Londyn 1967, s. 26.

⁸ Zob. M. Beloff, *The Anglo-French union project of June 1940*, [w:] *Mélanges Pierre Renouvin, Études d'histoire des relations internationales*, Paris 1966, s. 216–217.

⁹ Rozmowy nie dotyczyły konfederacji polsko-czeskiej (wstępne porozumienie podpisano 23.01.1942 r. w Londynie), którą zamierzano rozszerzyć na inne państwa oraz tzw.

Podobne motywy skłoniły Wielką Brytanię do przejęcia wśród Wielkiej Trójki roli rzecznika utworzenia szerszych ugrupowań mniejszych państw europejskich, projektowanych przez emigracyjne rządy. Na konferencji moskiewskiej (19.10–1.11.1943 r.) i teherańskiej (27.11–1.12.1944 r.) Brytyjczycy podjęli starania o uzyskanie poparcia Wielkiej Trójki dla tych projektów¹⁰.

Starania brytyjskie nie przyniosły jednak zamierzonych rezultatów. Związek Radziecki zdecydowanie negatywnie ustosunkował się do tworzenia nowych ugrupowań państw, a Stany Zjednoczone nie poparły stanowiska brytyjskiego. Wobec takiej reakcji koalicyjnych partnerów Wielka Brytania zrezygnowała z poruszania tego zagadnienia w trakcie następnych rozmów Wielkiej Trójki¹¹.

STOSUNEK SIŁ POLITYCZNYCH DO „IDEI EUROPEJSKIEJ” W PIERWSZYCH LATACH POWOJENNYCH

Brytyjska polityka popierania projektów zjednoczeniowych mniejszych państw europejskich, których autorami były probrytyjsko nastawione siły polityczne tych państw, odpowiadała dążeniom Wielkiej Brytanii do przywrócenia równowagi sił na kontynencie. Ze względu na różnice zdań w gabinecie i nieprzychylny stosunek dwójki wielkich koalicyjnych partnerów do idei zjednoczenia Europy, Wielka Brytania w czasie wojny nie mogła wypracować

Unii Bałkańskiej. Zob. F. Gross, *Crossroad of two continents: A Democratic Federation of East-central Europe*, dok. VIII–IX, New York 1945, s. 102–107; P. Wandycz, *Recent Traditions of the Quest for Unity: Attempted Polish-Czechoslovak and Yugoslav-Bulgarian Confederations 1940–1948*, [w:] *The People's Democracies After Prague*, (ed.) J. Łukaszewski, Bruges 1970, s. 37–56; *Sprawa Polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej*. Zbiór dokumentów, PISM, Warszawa 1965, s. 112 i 120; K. Rosen-Zawadzki, *Próby sfederalizowania środkowo-wschodniej Europy 1939–1943*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, Vol. I, 1965, s. 214; *Documents on Polish-Soviet Relations 1939–1945*, Vol. I, London 1961, s. 114, 339, 591.

¹⁰ Zob. *The Eden Memoirs, The Reckoning...*, op. cit., s. 488; *The Memoirs of Cordell Hull*, Vol. II, New York 1948, s. 1298–1299; H. Feis, *Churchill, Roosevelt, Stalin. The War They Waged and the Peace They Sought*, Princeton 1957, s. 212–213, 272, 274–275; *Foreign Relations of the United States. The Conferences of Cairo and Teheran*, Washington 1961, s. 847; *Teheran-Jalta-Poczdam. Dokumenty konferencji rządów trzech Wielkich Mocarstw*, PISM, Warszawa 1972, s. 85.

¹¹ Zob. *Foreign Relations of the United States. The Conferences at Malta and Yalta*, Washington 1961, s. 238, 890–891. Por. P. Wandycz, *Recent...*, s. 75–77.

jednolitej linii postępowania w kwestii jednościi Europy. Dla W.S. Churchilla zgrupowania mniejszych państw stanowić miały jedynie etap na drodze do całkowitego zjednoczenia kontynentalnej Europy w postaci tzw. Rady Europy¹². A. Eden, który nie wierzył w możliwość efektywnego zjednoczenia Europy, pojmował je natomiast wyłącznie jako środek przeciwdziałania nadmiernemu rozbiciu kontynentu europejskiego. Dlatego też sabotował on zbyt radykalny i nierealny, w jego przekonaniu, projekt utworzenia Rady Europy autorstwa W.S. Churchilla. Stanowisko A. Edena cieszyło się poparciem krajów Commonwealthu, co ostatecznie przekreśliło szansę wypracowania jednolitego stanowiska rządu w sprawie Europy¹³.

Występujący już podczas wojny brak zgodności wśród czołowych polityków brytyjskich co do kształtu polityki brytyjskiej w sprawie zjednoczenia Europy, po jej zakończeniu uległ pogłębieniu i objął główne siły polityczne. W tym sporze wyjątkowo silnie partycypowała rządząca Partia Pracy, w której stosunek do idei europejskiej stał się jednym z głównych czynników dzielących lewicę od prawicy. Konserwatyści natomiast na forum partyjnym nie zajmowali się szerzej kwestią integracji, aczkolwiek niektórzy politycy tej partii na czele z W.S. Churchillem w swej działalności opozycyjnej często poruszali problem jednościi europejskiej. Sam W.S. Churchill uczynił to zagadnienie jednym z zasadniczych elementów własnej gry politycznej, obliczonej m.in. na podniesienie jego prestiżu jako rzeczywistego przywódcy narodu oraz rzecznika interesów całej Europy Zachodniej.

Dwa nurty w Partii Pracy

Lewica Labour Party w latach 1945–1948 lansowała koncepcję tak zwanej trzeciej drogi, czyli opowiadała się za utworzeniem z inspiracji i pod przywództwem Wielkiej Brytanii „Socjalistycznych Stanów Zjednoczonych Europy”¹⁴. Koncepcja ta opierała się na następujących przesłankach¹⁵:

¹² W jej skład miały wchodzić, obok tradycyjnych mocarstw kontynentalnych, również i zgrupowania mniejszych państw europejskich (konfederacje, federacje).

¹³ Zob. *The Eden Memoirs...*, op. cit., s. 443. Por. H. Pelling, *Winston Churchill*, London and Basingstoke 1974, s. 518.

¹⁴ Tego pojęcia użyto oficjalnie w rezolucji kongresu Partii Pracy w 1945 roku. Zob. Report of the Forty-fourth Annual Conference of the Labour Party, London 1945, s. 112.

¹⁵ Zob. Parliamentary Debates (Hansard), House of Commons Official Report (cyt. dalej – Hansard) z 18 listopada 1946 r., cols. 525–526; *Keep Left*, London 1947, s. 37; G.D.H. Cole, *Labour's foreign policy*, London 1946, s. 9 i 14–15; A. Thompson, *The Day before yesterday: An illustrated history of Britain from Attlee to Macmillan*, London 1971, s. 31;

- 1) świat zmierza ku podziałowi na dwa zasadnicze bloki militarno-polityczne (kapitalistyczny i komunistyczny) czemu należy przeciwdziałać poprzez utworzenie trzeciego ośrodka politycznego;
- 2) w Wielkiej Brytanii i Europie Zachodniej nastąpił wyraźny wzrost wpływów partii lewicowych. Stwarza to realną szansę utworzenia autentycznie socjalistycznego ugrupowania;
- 3) Wielkiej Brytanii z racji jej mocarstwowej pozycji, doświadczeń dyplomatycznych, ogromnego prestiżu oraz przez wzgląd na wpływy sprawującej władzę Partii Pracy, przypada naturalna rola inspiratora i przywódcy Socjalistycznych Stanów Zjednoczonych Europy.

Wśród lewicowych labourzystów nie było zgody co do militarne aspektu proponowanego rozwiązania. Większość opowiadała się za utworzeniem silnego bloku o równorzędnym statusie militarnym ze Stanami Zjednoczonymi i Związkiem Radzieckim. Mniejszość natomiast preferowała idealistyczny wariant „mocarstwa moralnego”¹⁶.

Typowo brytyjską cechą koncepcji trzeciej drogi były zawarte w niej wskazówki rozwiązań instytucjonalnych, opracowane szerzej przez jednego z głównych teoretyków lewicy G.D.H. Cole’a¹⁷. Właściwe socjalizmowi planowanie, koordynacja polityki gospodarczej i społecznej, miały być realizowane za pośrednictwem Kongresu Zachodnioeuropejskiego (West European Congress), przez co rozumiano regularne konferencje państw członkowskich¹⁸. Według Cole’a istniejące problemy Europy Zachodniej nie wymagały powołania federacji, wspólnego parlamentu czy też jednolitej konstytucji. Przywódcy lewicy (R.H.S. Crossman, M. Foot, I. Mikardo, G.D.H. Cole, A. Bevan) bezpośrdnio po zakończeniu wojny posiadali szerokie wpływy w szeregach Partii Pracy. Pod ich naciskiem w 1945 r. na dorocznej konferencji Labour Party przyjęto rezolucję zobowiązującą Egzekutywę Krajową „do walki na rzecz

---

L. Epstein, *Britain – Aneasy Ally*, Chicago 1954, s. 122–123; A. Gallin, *Europe: Split or United*, „Foreign Affairs” z kwietnia 1947 r., s. 412.

¹⁶ Przez „mocarstwo moralne” należy w tym przypadku rozumieć blok państw, który w złożeniu brytyjskiej lewicy stanowić miał moralne sumienie świata (poprzez rezygnację z masowych zbrojeń, sprawiedliwość wewnętrzną, mediatorską pozycję między Związkiem Radzieckim i Stanami Zjednoczonymi).

¹⁷ Zob. G.D.H. Cole, op. cit., s. 15; idem, *The Intelligent Man’s Guide to the Post-War World*, London 1947, s. 105.

¹⁸ Proponowany przez Cole’a mechanizm współpracy oparty był na następujących założeniach: obradujący regularnie Kongres miał powołać komisje techniczne, które przygotowałyby na jego zlecenie projekty wspólnych ustaw, te zaś przedstawianoby parlamentom krajowym do ratyfikacji. Zob. G.D.H. Cole, *Intelligent...*, s. 1055.

ustanowienia Socjalistycznych Stanów Zjednoczonych Europy¹⁹”. W listopadzie 1946 r. wnieśli oni poprawkę do projektu mowy tronowej monarchy, stanowiącą odbicie ich koncepcji trzeciej drogi²⁰. Zaś od końca 1946 r. oskarżali zdominowany przez prawicę rząd o zdradę socjalistycznych zasad w polityce zagranicznej, starające się jednocześnie (drogą krytyki, a nawet przez próby izolacji Ernesta Bevena – ministra spraw zagranicznych) skłonić go do realizacji swych koncepcji²¹.

Zwolennicy socjalistycznej alternatywy stanowili zdecydowaną mniejszość (ok. 50 osób) w parlamentarnej frakcji Partii Pracy (394 mandaty), przez co ich koncepcja nie miała szans praktycznej realizacji. Nie mogła być ona wprowadzona w życie również z przyczyn zewnętrznych. Od 1947 r. nastąpił wyraźny wzrost znaczenia partii centrowych i prawicowych na kontynencie europejskim. Równoległe słabły wpływy partii lewicowych, w których upatrywano partnerów politycznych w budowie Socjalistycznych Stanów Zjednoczonych Europy. Pomoc amerykańska dla Europy Zachodniej (Europejski Program Odbudowy znany jako plan Marshalla) przyczyniła się do rewizji dotychczasowego, negatywnego stosunku znacznej części lewicowych członków Labour Party do amerykańskiego kapitalizmu i samych Stanów Zjednoczonych²². Dlatego też począwszy od 1948 r. koncepcja trzeciej drogi oraz hasło zjednoczenia Europy Zachodniej według zasad socjaldemokratycznych straciły na atrakcyjności.

Lewica Partii Pracy, proponując własną koncepcję Socjalistycznych Stanów Zjednoczonych Europy, odrzucała wszelkie inne orientacje integracyjne lansowane przez siły centrowo-prawicowe. Z tego powodu wraz ze stopniowym umacnianiem się wpływów partii centrowo-prawicowych w ruchu paneuropejskim i zmniejszaniem się zewnętrznych możliwości realizacji koncepcji „trzeciej drogi”, narastał negatywny stosunek labourzystowskiej lewicy do ugrupowań integracyjnych i samej idei zjednoczenia Europy. Odzwierciedlała to broszura *European Unity*²³ wydana w 1950 r. przez lewicę Labour Party. Ujawniła ona, oprócz wspomnianego negatywnego stosunku do kontynental-

¹⁹ Zob. Report..., op. cit., s. 172.

²⁰ Domagano się w niej realizacji przez rząd „demokratycznej, socjalistycznej alternatywy dla niedającego się inaczej uniknąć konfliktu między amerykańskim kapitalizmem a radzieckim komunizmem”. Zob. Hansard z 18 listopada 1946 r., cols. 525–526.

²¹ Por. M. Gordon, *Conflict and Consensus in Labour's Foreign Policy 1914–65*, Stanford 1969, s. 186.

²² Zob. Rossman, *Britain and Europe: A Personal History*, „The Round Table” (No. 244) z października 1972 r., s. 588–589.

²³ Zob. *European Unity*, London 1950, w szczególności strony 8–12.

nych koncepcji zjednoczenia Europy i ruchów europejskich, wyraźną ewolucję poglądów lewicy w kierunku utrzymania tradycyjnych powiązań Wielkiej Brytanii, w tym głównie z Commonwealthem. W tej sytuacji zaistniała możliwość zbliżania stanowisk lewicy i prawicy Partii Pracy w sprawie zjednoczenia Europy.

Labourzystowska prawica, kontrolująca politykę zagraniczną rządu, stała na stanowisku kontynuacji tradycyjnej polityki zagranicznej Wielkiej Brytanii. Polityka ta w świetle praktyki koalicyjnego rządu sprawującego władzę w czasie drugiej wojny światowej sprowadzała się do:

- podtrzymywania (w formie bezpośredniej lub pośrednio – via Commonwealth) imperialnych powiązań,
- utrzymania wiodącej roli Wielkiej Brytanii w polityce europejskiej.

Oba elementy tradycyjnej polityki brytyjskiej zostały podczas wojny uzupełnione tzw. specjalnymi stosunkami angloamerykańskimi, których podtrzymanie w okresie powojennym było jednym z celów koalicyjnego rządu.

Identyfikacja prawicy Partii Pracy z tradycyjnym pojmowaniem zagranicznych interesów brytyjskich miała istotne implikacje dla jej stosunku do idei integracji europejskiej. Utrzymanie imperium, zachowanie przywództwa w Commonwealthie, podtrzymanie roli uprzywilejowanego sojusznika i partnera polityczno-wojskowego Stanów Zjednoczonych (specjalne stosunki angloamerykańskie) wykluczało udział Wielkiej Brytanii w procesie integracji Europy Zachodniej. Wprawdzie aktywny udział Wielkiej Brytanii w tym procesie zapewniłby jej rolę przywódcy Europy Zachodniej, ale jego nieuchronną konsekwencją byłoby stopniowe rozluźnianie pozaeuropejskich więzów, do czego nie chciano dopuścić.

Kontynuacja tradycyjnej polityki nie tylko wykluczała partycypację Wielkiej Brytanii w integracji zachodnioeuropejskiej, lecz także implikowała brak brytyjskiego zainteresowania realizacją przez państwa kontynentalne tych koncepcji integracyjnych, które wymagały cesji suwerenności. Integracja ponadnarodowa siłą rzeczy ograniczyłaby brytyjskie wpływy w Europie Zachodniej. Najlepszym zatem sposobem pogodzenia przywództwa w Commonwealthie, specjalnych stosunków z USA i przodującej pozycji w polityce europejskiej (przy uwzględnieniu znaczenia tendencji integracyjnych na kontynencie) była bliska współpraca brytyjsko-zachodnioeuropejska.

Ten zespół uwarunkowań pozwala nam łatwiej zrozumieć przyczyny swoistej metamorfozy poglądów dwóch czołowych liderów prawicowego skrzydła Partii Pracy (C. Attlee'ego i E. Bevin'a) w kwestii jedności Europy. W latach 1925–1926, kiedy dyskutowano propozycję utworzenia europejskiej unii celnej E. Bevin opowiedział się za udziałem w niej Wielkiej

Brytanii²⁴. C. Attlee we wspomnianym przemówieniu z 18 listopada 1939 r. ostrzegł: „Europa musi się zjednoczyć albo zginie”. Bezpośrednio po zakończeniu wojny żaden z nich nie powrócił w swej działalności politycznej do wyrażanych wcześniej poglądów w sprawie zjednoczenia Europy.

W Partii Pracy temat zjednoczenia państw europejskich podnoszony był głównie przez zwolenników budowy Socjalistycznych Stanów Zjednoczonych Europy. Prawica partyjna (pomijając szczególną postać nieliczącego się w hierarchii partyjnej R.W.G. Mackay'a)²⁵ unikała najwyraźniej tematu integracyjnego, koncentrując swą aktywność na innych, priorytetowych kwestiach polityki zagranicznej. Inicjatywa w tym względzie należała do frakcji lewicowej zabiegającej o akceptację jej koncepcji przez władze partyjne oraz o jej realizację przez rząd. Ten ambarasujący dla prawicy partyjnej aspekt działalności zwolenników trzeciej drogi wymagał przeciwdziałania. Zmusił liderów prawicy do aktywnego określenia ich negatywnego stosunku do koncepcji jednoczenia Europy Zachodniej według zasad socjaldemokratycznych. Początkowo (lata 1945–1946) wykazywano, iż koncepcja trzeciej drogi jest sprzeczna z zasadami ONZ. Odrzucano tezę o podziale świata na dwa bloki²⁶. Później (od 1947 r.) bardziej eksponowano argument o słabości Europy oraz wartość i znaczenie dla Wielkiej Brytanii jej wielokierunkowych, światowych powiązań. Odzwierciedleniem tego była broszura *Cards on the Table*²⁷, stanowiąca niejako oficjalną odpowiedź prawicy na koncepcję integracyjną frakcji lewicowej. Od roku 1947, w związku z wyraźnym wzrostem aktywności kontynentalnych zwolenników zjednoczenia Europy oraz narastającym poparciem amerykańskim dla idei integracyjnej, labourzystowska prawica nie mogła otwarcie wypowiadać się przeciwko idei zjednoczenia Europy. Podejmowano natomiast polemikę z orędownikami integracji ponadnarodowej, a w szczególności z rzecznikami federacji europejskiej. Przeciwnostawiano jej alternatywę międzyrządowej kooperacji w wybranych sektorach życia gospodarczo-społecznego. Z wyraźną rezerwą odnoszono się do enigmatycznych w swej treści inicjatyw zjednoczeniowych przywódcy Partii Konserwatywnej

²⁴ Zob. A. Bullock, *The Life and Times of Ernest Bevin*, Vol. I, London 1960, s. 372 i 378–398; „The World Today” (Vol. III, No. 4) z kwietnia 1974 r., s. 168.

²⁵ R.W.G. Mackay urodził się i spędził znaczną część swego życia w Australii. Wydaje się, że federacyjne rozwiązania ustrojowe Australii wywarły istotny wpływ na jego stosunek do kwestii integracji Europy Zachodniej. Był on bowiem czołowym rzecznikiem i teoretykiem budowy federacji zachodnioeuropejskiej.

²⁶ Zob. Hansard z 23 listopada 1945 r., col. 786; „The World Today” (Vol. III, No. 4) z kwietnia 1947 r., s. 168.

²⁷ Zob. *Cards on the Table: An Interpretation of Labour's Foreign Policy*, London 1947.

W.S. Churchilla. Władze partyjne (składające się z przedstawicieli obu frakcji) zabroniły członkom Labour Party wstępowania do utworzonego przez niego (styczeń 1947 r.) Komitetu Zjednoczonej Europy²⁸. To współdziałanie obu frakcji w walce z przedsięwzięciami zjednoczeniowymi W.S. Churchilla podyktowane było w dużym stopniu względami walki partyjnej. Churchill starał się bowiem nadać swemu Komitetowi charakter organizacji ponadpartyjnej, mającej zresztać również labourzystów.

Pod koniec lat czterdziestych stanowisko obu frakcji partyjnych względem idei zjednoczenia Europy przeszło dalszą ewolucję. Zwolennicy budowy Socjalistycznych Stanów Zjednoczonych Europy, nie widząc szans realizacji ich koncepcji, odeszli wyraźnie od nawoływania do jednoczenia Europy według zasad socjaldemokratycznych i podjęli walkę z kontynentalnym ruchem zjednoczeniowym, zdominowanym przez siły centrowo-prawicowe. Prawica partyjna natomiast, ze względu na wspomniane racje taktyczne, przyjęła bardziej elastyczną postawę wobec ruchu integracyjnego, czego w ich przekonaniu wymagał brytyjski interes państwowy. Wyrażając poglądy swej frakcji E. Bevin w styczniu 1948 r. stwierdził jednoznacznie, że Wielka Brytania nie może izolować się od Europy. Brytyjskie zaangażowanie w sprawy europejskie jest konieczne ze względu na wspólne problemy gospodarczo-społeczne Wielkiej Brytanii i reszty państw zachodnioeuropejskich. Pokonanie tych problemów wymaga utworzenia Unii Zachodnioeuropejskiej²⁹. To zaskakujące w treści przemówienie E. Bevina korespondowało w czasie z toczącą się w Kongresie USA debatą na temat amerykańskiej pomocy gospodarczej dla Europy (plan Marshalla). Zważywszy, że Kongres w swej zdecydowanej większości opowiadał się za integracją Europy Zachodniej³⁰, można przypuszczać, iż Bevin deklarując publicznie pragnienie działania na rzecz bliższego, aczkolwiek niesprecyzowanego zjednoczenia Europy Zachodniej, chciał w ten sposób przyczynić się do rychłego zatwierdzenia planu Marshalla przez kongresmenów. Głos Bevina miał sprawić wrażenie, że integracyjne cele USA harmonizują z odpowiednimi dążeniami Europy Zachodniej. Miał wzmocnić siłę argumentów amerykańskim zwolennikom szerszego zaangażowania się gospodarczo-politycznego USA w Europie Zachodniej. Za taką interpretacją przemawia również inna okoliczność. Otóż w maju 1948 r., czyli po zatwierdzeniu planu Marshalla przez Kongres³¹ (oficjalna nazwa European Recovery

²⁸ Zob. „The World Today” (Vol. III, No. 4) z kwietnia 1947 r., s. 168.

²⁹ Zob. Hansard z 22 stycznia 1948 r., col. 397.

³⁰ Wyrażały to niektóre rezolucje Kongresu z lat 1947–1948.

³¹ W kwietniu 1948 r. kongres zaaprobował plan Marshalla asygnując na ten cel środki finansowe.

Programme – Europejski Program Odbudowy – EPR) władze Partii Pracy, za pełną zgodą i aprobatą C. Attlee’ego zaleciły labourzystom, aby powstrzymali się od udziału w haskim kongresie europejskim. Oficjalnym uzasadnieniem był argument, że zjednoczenie Europy jest sprawą rządów, a nie organizacji o „niereprezentatywnym” charakterze³², do których zaliczono wszystkie organizacje wchodzące w skład Międzynarodowego Komitetu Ruchów Jedności Europejskiej – organu firmującego kongres. W rzeczywistości powodowano się dezaprobatą celów kongresu (zjednoczenie Europy) oraz częściowo względami ambicjonalnymi. Konserwatyści na czele z Churchilllem i Duncanem Sandyssem odegrali poważną rolę w przygotowaniu kongresu. Pewne znaczenie mógł tu również mieć układ sił w Egzekutywie Krajowej Partii Pracy. Frakcja lewicowa, cechująca się zdecydowanie negatywnym nastawieniem do haseł zjednoczeniowych lansowanych przez siły centrowo-prawicowe, posiadała przewagę w Egzekutywie.

Pod koniec lat czterdziestych, w obliczu narastającej ofensywy zwolenników integracji Europy Zachodniej według zasad federacyjnych, przywódcy prawicy labourzystowskiej poszli na dalsze taktyczne ustępstwo wobec zwolenników integracji zachodnioeuropejskiej. Przecistawiając się w dalszym ciągu koncepcji federacyjnej, opowiadali się za rozwiązaniem typu funkcjonalnego, argumentując, iż rokuje ono większe szanse sukcesu niż nierealistyczne, zbyt ambitne podejście federacyjne. W 1948 r. widownią sporów wokół koncepcji zjednoczenia Europy Zachodniej były dwie kolejne konferencje partii socjaldemokratycznych (marzec – Selsdon Park i kwiecień – Paryż). Brytyjscy socjaldemokraci dali się tam poznać jako zdecydowani przeciwnicy koncepcji federacyjnej i obrońcy podejścia funkcjonalnego. Na stanowisku instytucjonalnym (federacyjnym) stali socjaliści Belgii i Francji, natomiast partie skandynawskie popierały Brytyjczyków. Spory federalistów z funkcjonalistami uległy pogłębieniu na kolejnych spotkaniach partii socjaldemokratycznych³³.

Wydaje się, że brytyjska opcja na rzecz podejścia funkcjonalnego była wymuszona przez układ sił w zachodnioeuropejskiej socjaldemokracji. Labour Party, pretendując do przewodzenia w ruchu socjaldemokratycznym Europy Zachodniej, nie mogła otwarcie przeciwstawić się dążeniom integracyjnym partii kontynentalnych. Podejście funkcjonalne natomiast umiejętnie maskowało rzeczywistą niechęć Partii Pracy do postulatów integracyjnych francu-

³² Zob. Documents on International Affairs 1947–48, London, New York 1952, s. 236.

³³ Zob. „The World Today” (Vol. VI, No. 10) z października 1950 r., s. 418–420; D. Healey, *The International Socialist Conferences 1946–1950*, „International Affairs” z lipca 1950 r., s. 367–368.

skich i belgijskich socjaldemokratów identyfikujących integrację z budową federacji zachodnioeuropejskiej.

Wymownym testem rzeczywistej postawy labourzystów był plan Schumana, czyli projekt połączenia przemysłów węglowego i stalowego Europy Zachodniej, ogłoszony 9 maja 1950 roku. Plan Schumana spotkał się z ambiwalentnym przyjęciem ze strony przywódców frakcji prawicowej, natomiast lewica partyjna zajęła wobec niego otwarcie negatywne stanowisko, co w opinii europejskiej odczytane zostało jako przejaw zdecydowanie negatywnego nastawienia całej Partii Pracy do idei integracyjnej. Różnice stanowisk występujące w Partii Pracy w sprawie jednoczenia Europy stały się bezprzedmiotowe, od kiedy pod koniec 1951 r. labourzyści utracili władzę.

Działalność W.S. Churchilla na rzecz jedności Europy

W przeciwieństwie do sytuacji występującej wśród brytyjskich labourzystów, w pierwszych powojennych latach sprawa zjednoczenia Europy nie wywołała większych kontrowersji w Partii Konserwatywnej. Wśród torysów nie było bowiem zwolenników radykalnej przebudowy życia społecznego w samej Wielkiej Brytanii i jej środowisku zewnętrznym. Nie było tam również poważniejszych rozbieżności co do polityki, jaką Wielka Brytania powinna prowadzić wobec narastającego podziału świata na dwa podstawowe systemy ekonomiczno-polityczne. Aktywność polityczna konserwatystów koncentrowała się zasadniczo na obronie tradycyjnych interesów Wielkiej Brytanii oraz na zwalczaniu reformistycznych, wewnętrznych przedsięwzięć socjaldemokratycznego rządu. Dlatego też kwestia jednoczenia Europy pozostawała poza głównym kierunkiem działalności tej partii.

Désintéressement ogromnej większości konserwatystów wobec kwestii integracji Europy nie dotyczył jednak niektórych ich przywódców, czego wymownym przykładem była postawa W.S. Churchilla. Lider torysów, podobnie jak C. Attlee czy E. Bevin, jeszcze przed wojną poruszał temat jedności Europy. W artykułach zamieszczanych na łamach różnych pism opowiadał się za bliższym, ujmowanym w kategoriach ogólnikowych, zjednoczeniem państw europejskich³⁴. Do tej sprawy W.S. Churchill powrócił w okresie działań wojennych. W październiku 1942 r. w liście do A. Edena opowiedział się za utworzeniem Rady Europy jako przeciwwagi dla „rosyjskiego barbarzyństwa” zagrażającego „kulturze i niezależności historycznych narodów

³⁴ Zob. J. Monnet, op. cit., s. 314; A. Zurcher, *The Struggle to unite Europe 1940–1958*, New York 1958, s. 6.

Europy”. Funkcje wewnętrzne bliżej nieokreślonej Rady Europy, w świetle wspomnianego listu, sprowadzały się do działania na rzecz „zminimalizowania” istniejących barier między narodami europejskimi oraz do ogólnikowo ujętej współpracy gospodarczej³⁵.

Churchill ujawnił swój zamiysł w przemówieniu radiowym z 21 marca 1943 r., które rzecz jasna nie zawierało wzmianki o obronie przed „rosyjskim barbarzyństwem”. Proponowana konstrukcja miała być tak zaprojektowana, aby harmonizowała z głównymi, stałymi interesami Brytanii, Stanów Zjednoczonych i Rosji. To od ich zgody i udziału W.S. Churchill uzależnił realizację propozycji utworzenia Rady Europy. Tym razem jako motywy przewodnie uzasadniające celowość bliższego zjednoczenia Europy podał konieczność zapobieżenia ewentualnym konfliktom zbrojnym, przywrócenie Europie jej dawnej wielkości i ważnej w dalszym ciągu, cywilizacyjnej roli³⁶.

Aczkolwiek w swym przemówieniu Churchill za mało rozsądne uznał zagłębianie się w szczegóły dotyczące składu i mechanizmu powojennej współpracy europejskiej, to jednak zaproponował, aby przyszła Rada objęła całą Europę. Rozumiał przez to wielkie mocarstwa oraz kilka „zgrupowań państw” (*groupings of states*) lub konfederacji. W jej ramach miał funkcjonować Najwyższy Trybunał (High Court) uprawniony do rozstrzygania sporów i podejmowania decyzji mających wiążący dla rządów narodowych charakter³⁷. Znamienne, że w powyższej koncepcji Wielka Brytania potraktowana została jako państwo o równorzędnym statusie ze Stanami Zjednoczonymi i Związkiem Radzieckim, czyli inaczej niż pozostałe państwa europejskie.

Sprawę jedności Europy Churchill poruszył ponownie podczas wizyty w Waszyngtonie (22.05.1943 r.), gdzie podjął próbę pozyskania najbardziej wpływowych członków administracji USA dla swego najnowszego projektu, czyli planu oparcia powojennego, politycznego układu światowego na zasadach regionalnych. Według tej koncepcji, podstawową formą współdziałania państw miały być trzy Rady Regionalne (Europejska, Półkuli Zachodniej, Pacyfiku) podporządkowane Najwyższej Radzie Światowej. W swej koncepcji Churchill szczególną rolę wyznaczył wielkim mocarstwom (Wielkiej Brytanii,

³⁵ Zob. W.S. Churchill, *The Second World War*, Vol. IV, *The Hinge of Fate*, London 1951, s. 504. Por. F.L. Schuman, *The Council of Europe*, „American Political Science Review” 1951, s. 245.

³⁶ Zob. *A Four Year's Plan for Britain. The Prime Minister's Broadcast Speech*, London 1943, s. 4–5. Por. W. Layton, *How to deal with Germany*, London 1943, s. 187; M. Sorensen, *The Council of Europe*, „Year Book of World Affairs” 1952, s. 76; *European Movement and the Council of Europe*, London 1949, s. 31.

³⁷ Zob. *A Four...*, op. cit., s. 4–5.

Stanom Zjednoczonym, Związkowi Radzieckiemu i ewentualnie Chinom). Wyłącznie wielkie mocarstwa tworzyłyby Najwyższą Radę Światową i miały dysponować prawem uczestnictwa w pracach Rad Regionalnych³⁸.

Charakterystyczną cechą waszyngtońskich wypowiedzi Churchilla było to, że bliżej określił jedynie kształt Europejskiej Rady Regionalnej. Podał propozycję jej składu (ok. dwunastu państw lub konfederacji – naddunajska, bałkańska) oraz określił stosunek Wielkiej Brytanii wobec tego ugrupowania. Wielka Brytania na równi ze Stanami Zjednoczonymi i Związkiem Radzieckim miała uczestniczyć w pracach Europejskiej Rady Regionalnej. Zarezerwowano dla niej specjalny status. Można by zatem uznać, iż sprawa zjednoczenia Europy zajmowała szczególne miejsce w całej tej koncepcji, zwłaszcza że w zmodyfikowanej pod koniec wojny wersji powojennego porządku świata Churchill rozbił pozaeuropejskie Rady na mniejsze ugrupowania (USA, Brytyjska Wspólnota Narodów, Związek Radziecki, południowa Ameryka, ewentualnie Azja oraz Afryka)³⁹.

Opisane wyżej projekty, niezależnie od wprowadzanych do nich zmian, posiadały jedną wspólną cechę – sprawę zjednoczenia Europy traktowały instrumentalnie w stosunku do dwóch długofalowych celów politycznych Churchilla:

- 1) stworzenia na kontynencie europejskim przeciwwagi dla Związku Radzieckiego,
- 2) wzmocnienia malejącej pozycji Wielkiej Brytanii wśród wielkich mocarstw metodą przejęcia roli sternika i organizatora zjednoczonej Europy.

Dla Churchilla poddana brytyjskiemu kierownictwu zjednoczona Europa była jednym z trzech – i to nie najważniejszym – instrumentów mających służyć do podbudowania międzynarodowej pozycji Wielkiej Brytanii w obliczu malejących relatywnie zasobów własnych. Wyżej cenił on bowiem sojusz angloamerykański, który zamierzał utrzymać i pogłębić po wojnie⁴⁰ oraz

³⁸ Zob. W.S. Churchill, *The Second...*, Vol. IV, op. cit., s. 717.

³⁹ Zob. W.S. Churchill, *The Second World War*, Vol. VI, *Triumph and Tragedy*, London 1954, s. 529.

⁴⁰ Podczas wspomnianych rozmów waszyngtońskich Churchill wyraził gotowość wprowadzenia wspólnego obywatelstwa między Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi. Miało to być wymownym wyrazem jedności angloamerykańskiej, niezbędnej do utrzymania „pokoju światowego” (zob. W.S. Churchill, *The Second...*, Vol. IV, op. cit., s. 720–721). Innym przykładem preferowania przez Churchilla stosunków ze Stanami Zjednoczonymi była jego często cytowana, pochodząca z nieco późniejszego okresu (styczeń 1944 r.), wypowiedź z Marrakeszu adresowana do de Gaulle’a: (...) „Za każdym razem, gdy będę musiał wybierać między Rooseveltem a panem, zawsze wybiorę Roosevelta”. Zob. Ch. de Gaulle, *Pamiętniki wojenne*, t. 2, *Jedność 1942–1944*, War-

brytyjskie wpływy w zjednoczonym politycznie i kierowanym przez Wielką Brytanię Commonwealthie.

Mimo tego, że podczas wojny Churchill nie miał sprecyzowanej polityki europejskiej⁴¹, sprawa bliżej nieokreślonego zjednoczenia Europy była jednym z jego strategiczno-politycznych celów. Zdecydowany opór Związku Radzieckiego wobec wszelkich prób zjednoczenia Europy oraz negatywny stosunek Stanów Zjednoczonych do regionalnych projektów unifikacyjnych, przy braku szerszego poparcia ze strony własnego społeczeństwa i krajów Commonwealthu spowodowały, że w latach 1944–1945 Churchill nie podejmował już dalszych przedsięwzięć na rzecz realizacji planu Rady Europy⁴².

Niespełna rok po zakończeniu wojny w Europie, ówczesny przywódca opozycyjnej Partii Konserwatywnej powrócił ponownie do idei zjednoczenia Europy. Przemawiając 15 listopada 1945 r. w parlamencie belgijskim opowiedział się za utworzeniem Stanów Zjednoczonych Europy, które „zjednoczyłyby ten kontynent w sposób nigdy nieznany od czasu upadku Imperium Rzymskiego⁴³”. Przemówienie to inaugurowało długą, trwającą do 1950 r., powojenną prointegracyjną kampanię Churchilla. Do zwołania kongresu haskiego (7–8 maja 1948 r.) był on najbardziej wpływowym, czołowym „Europejczykiem”. W tym okresie wygłosił wiele przemówień w różnych krajach europejskich (Belgia, Holandia, Szwajcaria, Francja) oraz w samej Wielkiej Brytanii, w których nawoływał do utworzenia Rady Europy, Stanów Zjednoczonych Europy bądź też do zjednoczenia Europy⁴⁴. Kwestia zjednoczenia Europy została również poruszona w słynnym przemówieniu Churchilla wygłoszonym na terytorium Stanów Zjednoczonych w Fulton – 5 marca 1947 roku.

Powojenna, prointegracyjna działalność W.S. Churchilla *mutatis mutandis* była pod wieloma względami kontynuacją jego wcześniejszych prób zmierzających do bliżej nieokreślonego zjednoczenia Europy. Działalność ta cechowała się wyjątkowym brakiem precyzji słowa. Niektóre przemówienia sprawiały wrażenie, że Churchill opowiadał się za przystąpieniem Wielkiej Brytanii do

---

szawa 1964, s. 258. Por. D.P. Calleo, *Europe's Future: The Grand Alternatives*, New York 1965, s. 124.

⁴¹ Por. Churchill, *Four Faces and the Man*, London 1969, s. 75.

⁴² Zob. W.S. Churchill, *The Second...*, Vol. VI, op. cit., s. 529. Por. E. Haas, *The United States of Europe: Four Approaches to the Purpose and Form of a European Federation*, „Political Science Quarterly” (Vol. LXIII, No. 4) z grudnia 1948 r., s. 531.

⁴³ Zob. *The Signews of Peace. Postwar Speeches by W.S. Churchill*, London 1948, s. 44.

⁴⁴ Ibidem, s. 44, 93, 134, 174–175 i 199–202; *Europe Unite: Speeches 1947–1948 by Winston S. Churchill*, London 1950, s. 77–83 i 310–320; *Documents on International Affairs 1947–48*, op. cit., s. 234.

proponowanego przez niego przedsięwzięcia⁴⁵. Innym znów razem wyznaczał jej rolę jednego z dwóch lub trzech (obok USA i być może Związku Radzieckiego) opiekunów i sterników nowego ugrupowania⁴⁶. Nie było również jasności, za jaką koncepcją instytucjonalnych rozwiązań opowiadał się przywódca brytyjskich konserwatystów. Z tej przyczyny niektórzy entuzjaści zjednoczenia Europy byli skłonni widzieć w nim nawet zwolennika federacji europejskiej⁴⁷.

Nie uległy zmianie opisane już cele prointegracyjnej aktywności W.S. Churchilla. W nowych warunkach bardziej wyraziście przedstawiał on czynnik antyradziecki oraz eksponował nieporuszaną wcześniej dążność do pojednania francusko-niemieckiego, pojmowanego jako warunek *sine qua non* zjednoczenia Europy i jej filar. Dla Churchilla integracja stanowiła bowiem najlepszy sposób pogodzenia ze sobą dwóch odcinkowych celów, jakie sobie stawiał w polityce europejskiej⁴⁸:

- 1) odbudowanie niemieckiego potencjału gospodarczego, a od roku 1950 również i militarne,
- 2) zapewnienie państwom zachodnim niezbędnej kontroli nad jego wykorzystaniem w interesie Zachodu i dla rozproszenia obaw Francji łączących się z realizacją takiej polityki.

W świetle powojennych przemówień Churchilla ze zrozumiałych względów zawężeniu uległ geograficzny zasięg Unii Europejskiej, ograniczonej tym razem wyłącznie do zachodniej części podzielonego kontynentu (głośna teza o żelaznej kurtynie). Europę Wschodnią traktował on bowiem jako rejon zdominowany przez Związek Radziecki, niebędący w zaistniałej sytuacji w stanie włączyć się do procesu unifikacji Europy.

W swej „europejskiej” kampanii ówczesny przywódca brytyjskiej opozycji występował w charakterze osoby „ponadpartyjnej”⁴⁹. W skład utworzonego w styczniu 1947 r. z jego inicjatywy Komitetu Zjednoczonej Europy obok konserwatystów wchodził również labourzyści i liberałowie. Nie ma dowodów wskazujących, że podejmował on próby zmierzające do zaszczepienia brytyj-

⁴⁵ Zob. Documents on International Affairs 1947–48, op. cit., s. 234; *Europe Unite...*, op. cit., s. 160–161.

⁴⁶ Zob. *The Signews...*, op. cit., s. 199–202.

⁴⁷ Zob. W. Pickles, *The Starsbourg Illusion*, „The Political Science Quarterly” (Vol. XXI, No. 1) ze stycznia–marca 1950 r., s. 57; J.H. Huizinga, *Mr. Europe. A Political Biography of Paul Henri Spaak*, New York 1961, s. 233.

⁴⁸ Szczególnie dobitnie przedstawił to Churchill w przemówieniu wygłoszonym na kongresie haskim. Zob. *Europe Unite...*, op. cit., s. 313.

⁴⁹ Por. Lord Butler (ed.), *The Conservatives: A History from the Origins to 1965*, London, Boston, Sydney 1977, s. 432; H. Macmillan, *Tides of Fortune 1945–1955*, London, Melbourne, Toronto 1969, s. 155–156.

skiej Partii Konserwatywnej swych poglądów w sprawie zjednoczenia Europy. Najwidoczniej europejską jedność Churchill traktował wówczas jako sprawę specyficznej kategorii, która winna pozostać poza głównym nurtem wewnętrznej rywalizacji o władzę. Wydaje się, że aż do ogłoszenia planu Schumana stanowisko takie wyznawali również czołowi konserwatywni współpracownicy Churchilla w jego prointegracyjnej kampanii (D. Sandys, H. Macmillan, D. Maxwell-Fyfe). Znamienne, że osoba uchodząca za oczywistego sukcesora Churchilla na stanowisku przywódcy Partii Konserwatywnej, Anthony Eden, z rezerwą odnosił się do „europejskiej” działalności swego zwierzchnika. Opowiadając się w niektórych przemówieniach za „jednością” brytyjsko-zachodnioeuropejską, nie miał nigdy na myśli powiązań typu integracyjnego. Zawsze przyznawał pierwszeństwo więzom imperialnym, a stopień brytyjskiego zaangażowania się na rzecz jednoczenia Europy Zachodniej uzależniał od zgody „imperium” (kolonie i Commonwealth)⁵⁰.

Zapewne proeuropejska aktywność byłego szefa rządu koalicyjnego i ówczesnego przywódcy opozycji przyczyniła się poważnie do podniesienia rangi i praktycznego znaczenia „idei europejskiej” na kontynencie. Przesadna, odbiegająca często od jego rzeczywistych poglądów, gra werbalna wzbudziła jednak nadmierne, identyfikowane niekiedy niesłusznie z polityką Partii Konserwatywnej, oczekiwania co do ewentualnej polityki Wielkiej Brytanii w sprawie integracji zachodnioeuropejskiej. Długofalowo zaszkodziło to reputacji Anglików w kontynentalnej Europie, utrwaliło starą, obiegową opinię o „perfidii Albionu”.

POLITYKA RZĄDU WOBEC PIERWSZYCH PRZEDSIĘWZIĘĆ ZJEDNOCZENIOWYCH W EUROPIE ZACHODNIEJ (1947–1954)

Czynniki determinujące stanowisko elity rządzącej

Wywołane, czy raczej przyspieszone w wyniku wojny, zmiany w europejskiej i światowej strukturze militarno-politycznej zmusiły rząd brytyjski do znacznej – w porównaniu do tradycyjnej – rewizji polityki europejskiej. Zmiany te nie miały jednak aż tak radykalnego charakteru, aby stworzyły obiektywną konieczność całkowitego przewartościowania brytyjskiego stosunku do idei europejskiej. W dalszym ciągu istniało zbyt dużo ważkich i racjonalnych względów, które przemawiały przeciwko udziałowi Wielkiej Brytanii w wyłącznie europejskim systemie integracyjnym.

⁵⁰ Zob. A. Eden, *Days for Decision*, London, br. daty wydania, s. 190–191 i 212.

Państwo to utraciło co prawda status przodującego mocarstwa światowego, lecz posiadało jeszcze znaczne możliwości odgrywania samodzielnej, niezależnej roli na arenie międzynarodowej. Przyznanie Wielkiej Brytanii stałego miejsca w Radzie Bezpieczeństwa ONZ traktowane było przez oba supermocarstwa jako coś oczywistego i nie budziło najmniejszych wątpliwości. Inaczej natomiast rzecz się miała z Francją i Chinami, czyli z tymi państwami, które pod względem formalnoprawnym uzyskały równorzędny status w systemie ONZ z państwami Wielkiej Trójki. Francja stała się stałym członkiem Rady Bezpieczeństwa i otrzymała własną sferę okupacyjną w Niemczech oraz miejsce w Komisji Reparacyjnej w Moskwie dzięki wstawiennictwu Wielkiej Brytanii. Chiny zaś swój mocarstwowy status w ONZ zawdzięczały poparciu USA⁵¹.

Można zatem sądzić, że w powojennej strukturze politycznej świata Wielka Brytania zajmowała miejsce bardziej zbliżone do dwóch supermocarstw aniżeli do wyraźnie od nich odstającej Francji czy Chin. Istniały ponadto uzasadnione nadzieje, iż Wielka Brytania mimo malejących relatywnie zasobów gospodarczych zdoła utrzymać wielkomocarstwową pozycję w świecie.

Obok poważnego potencjału gospodarczego naukowo-technicznego dysponowano rozległymi terytoriami zamorskimi oraz poparciem politycznym krajów Commonwealthu. Istniały racjonalne względy przemawiające za możliwością kontynuacji specjalnych stosunków z USA, a spowodowane wojną, poważne osłabienie byłych mocarstw europejskich miało również dodatnie implikacje – stwarzało szanse politycznego przewodzenia w Europie Zachodniej.

Politycy brytyjscy zdawali sobie sprawę z korzyści, jakie Wielka Brytania osiągała oraz mogła w dalszym ciągu czerpać z bliskiej, przekraczającej standardowe ramy, współpracy angloamerykańskiej, z zasobów terytoriów zamorskich, poparcia krajów Wspólnoty i odgrywania wiodącej roli w zachodniej części kontynentu europejskiego. Zarówno w końcowym etapie wojny, jak i po jej zakończeniu dawali oni niejednokrotnie wyraz przekonaniu, że utrzymanie specjalnych stosunków z USA, utrwalenie więzów łączących Wielką Brytanię z resztą krajów Commonwealthu, ustanowienie bliższych niż przed wojną stosunków z państwami Europy Zachodniej, stanowią fundamentalne zasady powojennej polityki Wielkiej Brytanii⁵².

⁵¹ Por. G. Goodwin, *British Foreign Policy since 1945*, [w:] *Constraints and Adjustments in British Foreign Policy*, (ed.) M. Leifer, Oxford 1972, s. 36.

⁵² Zasady te akceptowali zarówno A. Eden i W.S. Churchill, jak i ich labourzystowscy następcy E. Bevin i C. Attlee. Zob. Przykładowo: A. Eden, *Freedom and Order: selected speeches 1939–46*, London, br. daty wydania, s. 178; Lord Strang, *Home and Abroad*, London 1956, s. 297.

Zasady te kryły w sobie zbliżoną do optymalnej koalicję polityczną. Uwzględniały bowiem wszystkie dostępne środki (własne, USA, imperium, Commonwealthu, Europy Zachodniej) i ograniczenia (konieczność utrzymania odpowiedniej stopy życiowej społeczeństwa, cechy podstaw i mentalności politycznej Brytyjczyków) podporządkowując je maksymalnej realizacji funkcji celu, czyli utrzymaniu przez Wielką Brytanię możliwie najwyższej pozycji w polityce światowej.

Kalkulację powyższą w syntetyczny sposób odzwierciedlał system twierdzeń sformułowanych przez Churchilla, znany powszechnie jako koncepcja trzech koncentrycznych kół. Według tej koncepcji, Wielka Brytania jako jedyne państwo w świecie znalazła się w specyficznym położeniu w relacji do głównych ośrodków w polityce międzynarodowej – przynależy do trzech wielkich wspólnot: europejskiej, Commonwealthu i północnoamerykańskiej. Obecność w jednym z trzech „kół” wzmacnia jej pozycję wobec dwóch pozostałych ośrodków politycznych. Nakładanie się tych korzyści plasuje Wielką Brytanię wśród najbardziej liczących się mocarstw świata, czyli oznacza pokonanie bariery ograniczonych zasobów własnych⁵³. Mocarstwowy status oraz odgrywanie roli łącznika między trzema zasadniczymi ośrodkami politycznymi świata kapitalistycznego implikowało także (czego Churchill nigdy nie mówił wprost), że Wielka Brytania winna być niejako naturalnym pośrednikiem między Związkiem Radzieckim i Stanami Zjednoczonymi.

Założenia, na których opierała się koncepcja trzech koncentrycznych kół, były stosowane w praktyce *mutatis mutandis* już przez wojenny rząd koalicyjny, aczkolwiek szerszy rozgłos uzyskały dopiero od 1940 roku. Churchill dokonał zatem jedynie teoretycznego uogólnienia istniejącej od czasu wojny praktyki politycznej.

Zasady zawarte w koncepcji trzech koncentrycznych kół stanowiły jedynie ogólną wytyczną dla szczegółowych rozwiązań praktycznych. W sferze „europejskiego koła” implikowały one następujący model polityki brytyjskiej wobec państw kontynentalnych:

- 1) bliską, lecz nieodbiegającą zbyt radykalnie od tradycyjnych form, współpracę gospodarczą oraz polityczno-militarną,
- 2) ambiwalentny stosunek do idei integracji Europy Zachodniej.

Dla Wielkiej Brytanii współpraca z państwami zachodnioeuropejskimi stanowiła niezbędny warunek zachowania wpływów politycznych w tej części kontynentu. Wobec rozmiarów trudności gospodarczych, braku stabilności politycznej oraz militarnej słabości zachodnioeuropejskich partnerów, była

⁵³ Zob. *Europe Unite...*, op. cit., s. 417; „Annual Register” z 1948 r., s. 70.

ona obiektywnie konieczna⁵⁴. Współpraca z państwami Europy Zachodniej nie musiała doprowadzić do osłabienia więzów z krajami Commonwealthu czy też USA. W tym zawierała się jej główna wartość jako formy regulowania stosunków brytyjsko-zachodnioeuropejskich.

Integracja Europy Zachodniej, oprócz pozytywnych aspektów, kryła również w sobie wiele niebezpieczeństw dla brytyjskich interesów. Rozpatrując rzecz od strony teoretycznej, z jednej strony służyła ona wzmocnieniu zachodnioeuropejskich sojuszników, z drugiej zaś stawiała Wielką Brytanię wobec trudnego, starego dylematu – konieczności dokonania wyboru między pełnym włączeniem się w proces integracyjny lub pozostaniem poza nim. Opcja integracyjna, aczkolwiek otwierała realne szanse politycznego przedwzrostu w integrującej się Europie⁵⁵, oznaczałaby nieuchronne osłabienie więzów z Commonwealthem oraz redukcję specjalnego charakteru stosunków brytyjsko-amerykańskich. Trudno byłoby bowiem pogodzić pełną lojalność „europejską” z rolą lidera Commonwealthu i specjalnego partnera politycznego USA. W sferze gospodarczej kurs integracyjny zmusiłby Wielką Brytanię do rezygnacji z uprzywilejowanej pozycji na rynkach krajów Wspólnoty. Pozostanie poza europejskim nurtem integracyjnym również nie byłoby wyborem korzystnym dla Wielkiej Brytanii. Groziło utratą wpływów politycznych na kontynencie oraz interesów gospodarczych (osłabienie pozycji konkurencyjnej tak na zintegrowanym rynku europejskim, jak i na rynkach krajów trzecich).

Koncepcja trzech koncentrycznych kół wykluczała zatem aktywne angażowanie się Wielkiej Brytanii po stronie integracji zachodnioeuropejskiej; oznaczała *implicite*, iż ambitna, ponadnarodowa integracja Europy Zachodniej nie leży w interesie tego państwa. Nie wykluczała natomiast, a nawet „nakazy-

---

⁵⁴ Mimo iż w okresie drugiej wojny światowej nastąpiło rozbudowanie potencjału wytwórczego Europy Zachodniej i jego unowocześnienie, bezpośrednio po jej zakończeniu większość państw zachodnioeuropejskich przeżywała ogromne trudności gospodarczo-społeczne (brak surowców, żywności, niska stopa konsumpcji, galopująca inflacja, ogromne zadłużenie za granicą). Taka sytuacja obiektywnie sprzyjała pod względem politycznym partiom komunistycznym, których prestiż i znaczenie znacznie wzrosły po wojnie. To zjawisko oraz ogromny wzrost siły militarno-politycznej Związku Radzieckiego budziły zaniepokojenie polityków brytyjskich obawiających się, że może to doprowadzić do dalszych, niekorzystnych dla Wielkiej Brytanii zmian w układzie sił w Europie. Aby temu przeciwdziałać już pod koniec wojny rząd brytyjski dążył do nawiązania bliskiej współpracy militarno-politycznej i gospodarczej z głównymi państwami Europy Zachodniej.

⁵⁵ Prawdopodobnie gdyby Wielka Brytania po 1945 r. zdecydowała się na integrację z Europą Zachodnią byłaby niekwestionowanym przywódcą tego ugrupowania.

wała” bliską, niewykraczającą zbyt daleko poza tradycyjne formy instytucjonalne, współpracę brytyjsko-zachodnioeuropejską.

Koncepcja trzech koncentrycznych kół oparta była na założeniu, iż Wielka Brytania zdoła zachować przywództwo w powiększającym się pod względem liczebnym, zgodnym w sprawach zasadniczych Commonwealthie oraz pozostanie uprzywilejowanym partnerem politycznym USA. Milcząco zakłada ona również, że system kolonialny nie ulegnie zbyt szybkiej likwidacji, przez co Wielka Brytania będzie miała zapewniony dostęp do zasobów materialnych z imperium oraz zdoła zaszczerpić terytoriom zamorskim angielską kulturę polityczną, czyli również w przyszłości (via Commonwealth) terytoria te zostaną powiązane z byłą metropolią.

Imperium wraz z Commonwealthem i dążenie do utrzymania specjalnych stosunków z USA należy zatem uznać za istotne ograniczenia w „europejskiej” polityce Wielkiej Brytanii. Zachowanie kontroli w rozległych w dalszym ciągu posiadłościach kolonialnych oraz przygotowanie ich do stopniowej transformacji w niepodległe dominia kolidowało – w przekonaniu ogromnej większości polityków brytyjskich – z integracją europejską⁵⁶. Commonwealth natomiast posiadał poważne znaczenie gospodarczo-polityczne dla Wielkiej Brytanii. Brytyjska Wspólnota oraz kolonie zaopatrywały ją w niezbędne surowce i żywność, stanowiąc jednocześnie preferencyjny rynek eksportowy. Wymiana z tymi krajami miała szczególne znaczenie dla funkcjonowania gospodarki brytyjskiej zarówno od strony jej rangi jakościowej, jak i udziału w całości obrotów towarowych. W drugiej połowie lat czterdziestych i na początku lat pięćdziesiątych dwudziestego wieku Wspólnota i kolonie aż w 50% partycypowały w zamorskich (czyli zagranicznych) obrotach handlowych Wielkiej Brytanii. W analogicznym okresie na Europę Zachodnią przypadało około jednej czwartej brytyjskiego handlu zagranicznego⁵⁷. Dzięki Commonwealthowi i kolonom Londyn był centrum finansowym świata, a w funtach sterlingach realizowano wówczas prawie 50% całości transakcji w handlu międzynarodowym⁵⁸. Współpracę polityczną z państwami członkow-

⁵⁶ Zob. Przykładowo stanowisko wyrażone przez prawicowych polityków Partii Pracy w broszurze: *Cards on the table*, op. cit. Por. M. Beloff, *Europe and the Europeans: An International Discussion*, London 1957, s. 193.

⁵⁷ Zob. D. Healey, *Britain's Attitude towards European Integration*, [w:] *The United States and the Western Community*, (ed.) H.F. Haviland, Haverford 1957, s. 34. W analogicznym okresie pozostałe kraje europejskie uczestniczące w ERP (plan Marshalla) realizowały między sobą około 50% całości obrotów. Zob. R. Marjolin, *Europe and the United States in the World Economy*, Durham 1953, s. 58.

⁵⁸ Zob. B. Ward, *Policy for the West*, Harmondsworth 1951, s. 188.

skimi Wspólnoty traktowano powszechnie jako czynnik wzmacniający międzynarodową pozycję Wielkiej Brytanii i ceniono ją wyżej aniżeli współpracę ze zjednoczoną ewentualnie Europą. Koneksje imperialne stworzyły liczebną, wpływową politycznie grupę interesu⁵⁹, z czym również rząd brytyjski musiał się liczyć. Imperium oraz Commonwealth były ponadto bliższe Brytyjczykom od Europy i Europejczyków pod względem psychologicznym.

Utrzymanie specjalnych stosunków angloamerykańskich w przekonaniu polityków brytyjskich wykluczało udział Wielkiej Brytanii w europejskim systemie integracyjnym. Wymagało bowiem zachowania możliwie największej swobody manewru w relacji do USA, co zostałyby ograniczone przez integrację z Europą Zachodnią. Obawiano się poza tym, że ewentualny udział Wielkiej Brytanii w integracji zachodnioeuropejskiej może zachęcić Stany Zjednoczone do ograniczenia ich militarno-politycznej obecności na kontynencie europejskim, a perspektywa ewentualnego osłabienia amerykańsko-europejskich powiązań pozostawała w zdecydowanej sprzeczności z brytyjską polityką.

Do innych ważnych czynników ograniczających stosunek Wielkiej Brytanii do integracji Europy Zachodniej zaliczyć należy⁶⁰:

- 1) powszechne (zwłaszcza wśród labourzystów) przekonanie o konieczności zachowania niezależnej od innych ośrodków kontroli państwa nad gospodarką narodową,
- 2) nieujawniający się w ostrej, kontynentalnej formie, lecz mający istotne znaczenie nacjonalizm brytyjski,
- 3) słabość gospodarczo-militarną Europy Zachodniej.

Zaliczana do tej grupy czynników przez P.H. Spaaka i A. Edena obawa przed Związkiem Radzieckim (chęć uniknięcia narażenia się)⁶¹ odgrywać mogła jedynie pewną rolę bezpośrednio po zakończeniu wojny (lata 1945–1946). Liczono się bowiem wówczas jeszcze z możliwością kompromiso-

⁵⁹ W drugiej połowie lat czterdziestych istniało w Londynie ok. 40 przedsiębiorstw, które operowały w imperium. W tym samym okresie działały w Wielkiej Brytanii rozliczne stowarzyszenia zainteresowane podtrzymywaniem więzów z imperium i Commonwealthem. Zob. D. Goldsworthy, *Colonial Issues in British Politics 1945–1961*, Oxford 1971, s. 170 i 189.

⁶⁰ Zob. *Cards...*, op. cit., s. 18; P.H. Spaak, *England Tiptoes into Europe*, „United Nations World” (Vol. 7, No. 4) z kwietnia 1953 r., s. 17; C. Bell, *The Debatable Alliance: An Essay in Anglo-American Relations*, London, New York, Toronto 1964, s. 6–7.

⁶¹ P.H. Spaak, op. cit., s. 46; A. Eden, *Days...*, op. cit., s. 164. Podobnych sugestii można dopatrzeć się u A. Windricha (idem, *British Labour's Foreign Policy*, Stanford 1952, s. 190). Czynnik ten odgrywał większą rolę wśród lewicowych labourzystów, którzy przywiązywali dużą wagę do utrzymania dobrych stosunków ze Związkiem Radzieckim.

wych rozwiązań kwestii spornych, a Stany Zjednoczone nie wywierały jeszcze zbyt silnych nacisków integracyjnych na Europę.

Wymienione wyżej czynniki wykluczały członkostwo Wielkiej Brytanii w takich europejskich przedsięwzięciach integracyjnych, które wymagały cesji istotnych praw suwerennych lub zmierzały do federacji politycznej. Z drugiej jednak strony niekorzystna dla Wielkiej Brytanii zmiana układu militarno-politycznego na kontynencie, trudności z dolarowym bilansem płatniczym, potrzeba obrony własnych interesów przemawiały za współpracą z Europą Zachodnią. Od 1947 r. Coraz większą rolę w brytyjskiej polityce integracyjnej odgrywał wzgląd na Stany Zjednoczone, czołowego promotora integracji.

Integracja gospodarcza

Opisane uwarunkowania wyznaczały niejako obiektywne granice brytyjskiej partycypacji w zachodnioeuropejskich przedsięwzięciach zjednoczeniowych. Zważywszy, iż tworzyły one skomplikowany i dynamiczny układ, zmiany jakie w nim zachodziły w interesującym nas okresie, posiadały określony wpływ na brytyjską politykę zagraniczną – wpływ modyfikujący. Modyfikacje brytyjskiej polityki „europejskiej” powstałe w wyniku zachodzących zmian w środowisku zewnętrznym, a także i wewnątrz brytyjskiego systemu politycznego, mieściły się jednak w granicach niezbędnych ustępstw taktycznych i nie stanowiły istotniejszego odejścia od realizacji priorytetowych celów zewnętrznych, które w swym europejskim wymiarze sprowadzały się do⁶²:

- 1) umocnienia – poprzez odbudowę gospodarek narodowych i podniesienie stopy życiowej – kapitalistycznych, wolnorynkowych stosunków gospodarczo-społecznych w Europie Zachodniej (niski, a przy tym nierównomierny poziom konsumpcji wzmacniał nastroje lewicowe oraz przyczyniał się do wzrostu znaczenia politycznego partii rewolucyjnych);
- 2) stopniowego i trwałego powiązania Stanów Zjednoczonych z Europą Zachodnią na płaszczyźnie gospodarczej i militarno-politycznej;
- 3) przyjęcia przez Wielką Brytanię roli rzecznika interesów Europy w Stanach Zjednoczonych oraz pośrednika w stosunkach europejsko-amerykańskich;
- 4) zmniejszenia, a na dłuższą metę wyeliminowania zależności gospodarki brytyjskiej od dostaw północnoamerykańskich (poprzez rozwój alternatywnych rynków, w tym także zachodnioeuropejskiego).

⁶² H.J. Heiser, *British Policy with regard to the unification efforts on the european continent*, Leyden 1959, s. 30; H.G. Nicholas, *Britain and the United States*, London 1963, s. 46; L.D. Epstein, op. cit., s. 45; W.N. Medlicott, *Contemporary England 1914–1964*, London 1967, s. 506.

Na wszystkie z wymienionych celów posiadały jednakowo ważne znaczenie. Stan gospodarczo-społeczny Europy Zachodniej (narastający deficyt płatniczy, brak wewnętrznej równowagi gospodarczej, nasilające się strajki) w konfrontacji z siłą militarną Związku Radzieckiego zrodził wśród polityków brytyjskich przekonanie, że w Europie Zachodniej może dojść do niekorzystnej dla Wielkiej Brytanii zmiany układu sił. Dlatego też już od 1946 roku na pierwszy plan w brytyjskiej polityce europejskiej wysunięto cel ujęty w punkcie 2, traktowany z konieczności (ograniczone zasoby własne i zachodnioeuropejskie) jako warunek realizacji celu pierwszego⁶³.

Latem 1946 r. dyplomacja brytyjska podjęła wstępne kroki obliczone na bliższe powiązanie Stanów Zjednoczonych z Europą Zachodnią. Początkowo były to powiązania pośrednie. Kanałami dyplomatycznymi zwrócono uwagę rządu USA na stan gospodarczo-polityczny Europy Zachodniej i jego negatywne implikacje dla systemu demokratycznego⁶⁴ licząc, iż administracja amerykańska zrewiduje swą dotychczasową, zbyt optymistyczną ocenę sytuacji w Europie. W lutym 1947 r. nastąpiło przejście do otwartej ofensywy, czego wyrazem były słynne depesze skierowane do Waszyngtonu, zapowiadające rychłe wycofanie się Wielkiej Brytanii z Grecji i zaprzestanie udzielania pomocy gospodarczo-wojskowej Turcji. W depeszach tych Wielka Brytania jasno dała do zrozumienia Stanom Zjednoczonym, że o ile nie zajmą one jej miejsca, Grecja i Turcja na pewno wypadną z systemu demokracji europejskiej⁶⁵.

Depesze w sprawie Grecji i Turcji, robiąc ogromne wrażenie na administracji amerykańskiej⁶⁶, przyczyniły się do proklamowania tzw. doktryny Trumana oraz pośrednio przyspieszyły prace nad planem Marshalla. Samo zaś przemówienie G. Marshalla z 5 czerwca 1947 r. korelowało w pełni z opisanymi celami europejskiej polityki Wielkiej Brytanii. Nie przez przypadek dyplomacja brytyjska odegrała wiodącą rolę w jej realizacji od strony euro-

⁶³ Zob. F. Williams, *A Prime Minister Remembers: The War and post-war memoirs of the Rt. Hon. Earl Attlee*, London, Melbourne, Toronto 1961, s. 176; D. Healey, *Power Politics and the Labour Party*, [w:] *New Fabian Essays*, (ed.) R.H.S. Crossman, London 1952, s. 172; R.E.G. Mackay, *Towards a United States of Europe*, London 1961, s. 104.

⁶⁴ Zob. Teksty depesz w: F. Williams, op. cit., s. 136–148.

⁶⁵ Bezpośrednio po zakończeniu wojny Wielka Brytania, mimo widocznego osłabienia gospodarczego nie zamierzała zrezygnować z pretensji do utrzymywania wielkomocarstwowego statusu i przodującej pozycji w polityce światowej. Zob. Przykładowo tekst przemówienia Bevina wygłoszony w Izbie Gmin – Hansard z 6 maja 1947 r., col. 1965. Por. E. Barker, *Britain in a divided Europe 1945–1970*, London 1971, s. 54; J.M. Jones, *The Fifteen Weeks*, New York 1955, s. 4; D. Donnelly, *Struggle for the World*, London 1965, s. 233.

⁶⁶ J.M. Jones, op. cit., s. 4; E.N. Dzelepy, *Le Secret de Churchill*, Paris 1972, s. 234–236.

pejskiej⁶⁷. Wielka Brytania była główną inicjatorką zwołania tzw. konferencji paryskiej, której przewodniczył Ernest Bevin. Delegat brytyjski Oliver Franks został wybrany przewodniczącym powołanego przez powyższą konferencję doraźnego Europejskiego Komitetu Współpracy Gospodarczej (Committee of European Economic Co-operation – CEEC) – organu mającego określić (w formie raportu) wspólny program odbudowy Europy Zachodniej⁶⁸. Zwiększyło to pozycję przetargową Wielkiej Brytanii w ujawniających się i nasilających stopniowo w ramach CEEC sporach o charakter i treść programu odbudowy. Główną przyczyną kontrowersji były różnice długofalowych dążeń państw członkowskich, wyrażające się w odmiennym pojmowaniu celów planu Marshalla. Stany Zjednoczone, wspierane przez Francję, Włochy i kraje Beneluksu zmierzały do przekształcenia go w instrument integracji Europy Zachodniej. Wielka Brytania, mająca po swej stronie państwa skandynawskie, była natomiast zwolennikiem wykorzystania amerykańskiej pomocy na rzecz odbudowy gospodarek narodowych. Dlatego też, akceptując wszystkie wstępne warunki planu Marshalla⁶⁹, w trakcie jego realizacji przeciwstawiała się wszystkim eufunkcjonalnym w stosunku do polityki USA, a niezgodnym z jej zasadniczymi interesami, projektom zwolenników integracji. Wymogi taktyki zmuszały ją jednak do pójścia na pewne kompromisy wobec rzeczników integracji.

⁶⁷ Według doniesień ówczesnej prasy amerykańskiej („The New York Times” z 7, 15 i 23 czerwca 1947 r.) Wielka Brytania koordynowała z administracją amerykańską swą odpowiedź na plan Marshalla. W tym celu w czerwcu 1947 r. przybył do Londynu William Clayton, podsekretarz stanu do spraw gospodarczych. Zob. D. Wightman, *Economic Co-operation in Europe*, London 1956, s. 32–38. Por. R. Murphy, *Diplomat among Warriors*, London 1964, s. 377 – cyt. za: P. Jones, K. Sainsbury, *British Foreign Secretaries since 1945*, Newton Abbot, London, North Pomfret, Vancouver 1977, s. 44.

⁶⁸ Zob. H.B. Price, *The Marshall Plan and its meaning*, Ythaca, New York 1955, s. 27 oraz przypis 21.

⁶⁹ Przemówienie amerykańskiego sekretarza stanu G. Marshalla z 5 czerwca 1947 r. nie zawierało jakiegokolwiek planu pomocy dla Europy. Stwierdzało jedynie gotowość rządu Stanów Zjednoczonych do udzielenia pomocy gospodarczej Europie, o ile zostaną spełnione następujące warunki:

1. formalna inicjatywa w sprawie przyznania pomocy amerykańskiej wyjdzie ze strony państw europejskich;
2. program odbudowy Europy ma mieć jednolity charakter, tzn. musi obejmować łącznie wszystkie kraje, które zaakceptują ofertę Stanów Zjednoczonych.

Zob. Documents on European Recovery and Defence, March 1947–April 1949, London and New York 1949, s. 8–9; K. Lapter, *Stosunki międzynarodowe po II wojnie światowej. Dokumenty i Materiały*, Warszawa, WSNS 1965, s. 182–184.

Pierwszą propozycją rzeczników integracji, która wzbudziła wyraźne zastrzeżenia ze strony brytyjskiej, był zgłoszony przez Francję i Włochy już w trakcie przygotowywania raportu CEEC projekt utworzenia unii celnej obejmującej wszystkich beneficjentów planu Marshalla⁷⁰. Rząd brytyjski zdając sobie sprawę, iż propozycja francusko-włoska powstała z inspiracji Stanów Zjednoczonych i cieszyła się ich poparciem, nie przeciwstawił się jej w sposób otwarty i jednoznaczny. Delegat brytyjski w Komitecie, Oliver Franks, w przemówieniu z 15 sierpnia 1947 r. starał się wykazać, że skomplikowany charakter reżimów celnych wymaga dłuższych (5–10 lat) negocjacji przygotowawczych. Dlatego zaproponował, aby ewentualnie utworzyć specjalną grupę badawczą, która by rozważyła praktyczne możliwości realizacji projektu Francji i Włoch. Oliver Franks zgłosił wówczas gotowość Wielkiej Brytanii do uczestniczenia w pracach grupy badawczej zaznaczając jednocześnie, że Wielka Brytania jako mocarstwo światowe i państwo o szczególnych związkach z zamorską Wspólnotą nie może przyjąć w raporcie żadnych konkretnych zobowiązań odnośnie do realizacji unii celnej. Zobowiązania takie mogą natomiast przyjąć państwa opowiadające się za projektem francusko-włoskim⁷¹. Administracja amerykańska, znając niechęć rządu brytyjskiego i państw skandynawskich do propozycji potraktowania unii celnej jako oficjalnego zobowiązania państw – odbiorców planu Marshalla nie zamierzała z tego uczynić warunku *sine qua non* udzielenia pomocy Europie Zachodniej⁷². W tych warunkach Wielka Brytania zdołała w raporcie CEEC przeforsować swój punkt widzenia⁷³.

⁷⁰ Zob. Committee of European Economic Co-operation, July–September 1947, Vol. I, General Report (cyt. dalej jako CEEC General Report), London 1947, s. 7 i 20.

⁷¹ Zob. „The Times” z 16 sierpnia 1947 r., cyt. za. M. Colebrook, *Franco-British Relations and European Integration 1945–1950*, Geneva 1971, s. 72.

⁷² Zob. H.E. van der Beugel, *From Marshall Aid to Atlantic Partnership*, Amsterdam, London, New York 1966, s. 78.

⁷³ Ostatecznie przyjęte zobowiązanie miało następującą treść: „...rządy (...) zgodnie postanowiły utworzyć grupę badawczą celem rozpatrzenia istniejących problemów oraz kroków, które należy podjąć przy tworzeniu unii celnej lub unii celnych między niektórymi lub wszystkimi państwami”. Odzwierciedleniem stanowiska brytyjskiego był również paragraf 92 raportu: „Żadna unia celna nie może być całościowo i efektywnie wprowadzona w życie za jednym pociągnięciem pióra. Unia celna, szczególnie między niektórymi dużymi i uprzemysłowionymi państwami, wymaga skomplikowanych negocjacji technicznych oraz wielu etapów pośrednich. Specjalne problemy dotyczą krajów mających proporcjonalnie wysokie powiązania z państwami znajdującymi się poza jedną z proponowanych unii celnych, czy też różniących się poważnie poziomem rozwoju gospodarczego”. Zob. CEEC, General Report, op. cit., s. 19–21.

Drugą, ambarasującą dla Wielkiej Brytanii kwestią, powstałą w związku z realizacją planu Marshalla, było dążenie Stanów Zjednoczonych (popieranym przez Francję) do utworzenia na kanwie planu stałej organizacji wyposażonej w prawa podmiotowe i ograniczony zakres uprawnień ponadnarodowych⁷⁴. Wielka Brytania natomiast stała na stanowisku, że współpracę wewnątrz europejską i europejsko-amerykańską winien koordynować doraźny, międzynarodowy Komitet Europejskiej Współpracy Gospodarczej⁷⁵. W styczniu 1948 r. Wielka Brytania wyraziła zgodę na utworzenie stałej organizacji mającej spełniać powyższe funkcje (Organizacja Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej – OEEC). Nie stanowiło to jednak istotniejszego ustępstwa na rzecz zwolenników integracji Europy Zachodniej, ponieważ nowo powstała organizacja, zgodnie ze stanowiskiem brytyjskim, była organizacją międzynarodową a nie integracyjną⁷⁶.

Trzecim wymownym testem stosunku rządu brytyjskiego do kwestii integracji gospodarczej Europy Zachodniej było stanowisko, jakie zajmował on w sporze o charakter i zakres liberalizacji handlu zachodnioeuropejskiego, toczonym początkowo w Komitecie paryskim a później w OEEC. Wielka Brytania jako państwo szczególnie uzależnione od handlu zagranicznego nie były, ogólnie rzecz biorąc, przeciwnikiem liberalizacji obrotów w Europie Zachodniej pod warunkiem, że jej zakres i tempo nie osłabią szerszych powiązań gospodarki brytyjskiej (głównie z Commonwealthem), nie wpłyną ujemnie na międzynarodową pozycję funta sterlinga i nie odbiją się ujemnie na światowym procesie liberalizacji handlu i płatności. Istotnym ograniczeniem były też bieżące uwarunkowania gospodarcze, tj. troska o bilans płatniczy i niski stan rezerw dolarów i złota Banku Anglii. Z powyższych względów od początku realizacji planu Marshalla rząd brytyjski opowiadał się za stopniową, opartą na zasadach bilateralnych, liberalizacją handlu

⁷⁴ Sugestie Stanów Zjednoczonych oraz propozycje francuskie zmierzały do ograniczenia suwerenności państw członkowskich na rzecz sekretariatu wyposażonego w szerokie uprawnienia dyskrecyjne. Zob. A. and F. Boyd, *Western Union*, Washington 1949, s. 53; R. Baily, *L'Integration Economique en Europe*, Turin 1960, s. 3; E. Van der Beugel, op. cit., s. 132; *The Memoirs of Paul Gore-Booth, With Great Truth and Respect*, London 1974, s. 166.

⁷⁵ Zob. *European Organizations*, PEP, London 1959, s. 79; W.A. Brown and R. Opie, *American Foreign Assistance*, Washington 1953, s. 135; H. Henderson, *The European Economic Report*, „International Affairs” (Vol. XXIV, No. 1) ze stycznia 1948 r., s. 18; E.H. Van der Beugel, op. cit., s. 127.

⁷⁶ Jej główny organ – Rada Ministrów, funkcjonował według zasady jednomyślności, a sekretariat miał charakter usługowy w stosunku do Rady. Por. Z.M. Klepacki, *Zachodnioeuropejskie organizacje międzynarodowe*, Warszawa 1969, s. 35–40.

zachodnioeuropejskiego⁷⁷. Stanowisko brytyjskie opóźniało w OEEC wypracowanie mechanizmu wielostronności zachodnioeuropejskiego systemu płatności, do czego dążyły Stany Zjednoczone, wspierane przez Belgię a także w pewnym stopniu przez Francję. Obstrukcyjna polityka Wielkiej Brytanii wobec zamierzeń USA była zapewne jedną z głównych przyczyn jakościowych zmian w polityce amerykańskiej odnośnie do udzielenia dalszych środków na rzecz Europejskiego Programu Odbudowy (European Recovery Programme – ERP). Ewidentnym tego przykładem było przemówienie Paula Hoffmana, szefa Europejskiej Agencji Współpracy (European Cooperation Agency – ECA) z 31 października 1949 r. uzależniające dalszą realizację ERP od przyjęcia przez Europę Zachodnią wiążących zobowiązań integracyjnych – głównie likwidacji istniejących ograniczeń handlowych⁷⁸. Po przemówieniu P. Hoffmana rząd brytyjski wyraził zgodę na wypracowanie w OEEC wielostronnego systemu płatności. Jednakże w trakcie dyskusji nad tym systemem Wielka Brytania przyjęła taktykę gry na zwłokę celem uzyskania możliwie największych ustępstw ze strony rzeczników rychłego wprowadzenia wielostronnego, opartego na złocie i ponadnarodowych zasadach, systemu płatności w OEEC (amerykański projekt Europejskiej Unii Walutowej zmieniony później na projekt Europejskiej Unii Płatniczej)⁷⁹. Nie akceptując projektów amerykańskich jako podstawy do dyskusji postulowała, aby mechanizm wymiany wielostronnej był niejako uzupełnieniem wynegocjowanych umów dwustronnych, rozszerzając zakres obrotów dopiero wówczas, kiedy wyczerpią się możliwości jakie stwarza system porozumień bilateralnych. Powodując się troską o zachowanie pełnej kontroli rządu w zakresie spraw gospodarczo-finansowych, forsowała zasadę poddania mechanizmu rozliczeń wielostronnych ciągłej kontroli rządów. Dlatego domagała się, żeby w organie zarządzającym tego systemu (nazwanego później oficjalnie Europejską Unią Płatniczą) poszczególne państwa posiadały prawo weta⁸⁰.

⁷⁷ Zob. Mulford J. Colebrook, op. cit., s. 143–144.

⁷⁸ Zob. K.F. Flexner, *The Creation of the European Payments Union*, „Political Science Quarterly” (Vol. LXXII, No. 2) z czerwca 1957 r., s. 242; L. Gordon, *Myth and Reality of European Integration*, „Yale Review” (Vol. 45, No. 1) z września 1955 r., s. 83; H.S. Ellis, *The Economics of Freedom*, New York 1950, s. 371–372.

⁷⁹ Oba te projekty zmierzały do rychłego wprowadzenia pełnej wymienialności walut w OEEC w ramach transakcji bieżących oraz szybkiej eliminacji ograniczeń ilościowych. Zob. R.F. Mikesell, *Foreign Exchange in the Postwar World*, New York 1954, s. 117; E.H. Van der Beugel, op. cit., s. 197.

⁸⁰ Zob. R. Triffin, *Europe and the money muddle*, New Haven 1957, s. 164–165; A. Hirschman, *The European Payments Union*, „The Review of Economics and Statistics” (Vol. XXXIII, No. 1) z lutego 1951 r., s. 50; OEEC, *European Recovery Pro-*

Taktyka gry na zwłokę w połączeniu z umiejętnością poczynienia niezbędnych ustępstw spowodowały, że Wielka Brytania odniosła znaczne sukcesy w konfrontacji z protagonistami orientacji integracyjnej. Europejska Unia Płatnicza (European Payments Union – EPU), ustanowiona formalnie 19 października 1950 r., nie stanowiła istotniejszego kroku na drodze do integracji Europy Zachodniej. Uczestnictwo w niej nie wymagało w zasadzie cesji praw suwerennych. Kierujący mechanizmem rozliczeń wielostronnych Zarząd EPU, mimo iż podejmował decyzje większością głosów (4 na 7), nie mógł działać wbrew woli Rady, gdzie obowiązywała zasada jednomyślności. Decyzje Zarządu, obligujące rządy, miały zaś charakter wykonawczy w stosunku do zasad EPU ustalonych dość szczegółowo w jej statucie i do wytycznych Rady OEEC⁸¹. Mechanizm funkcjonowania EPU nie zagrażał pozycji funta sterlinga jako drugiej waluty rezerwowej świata⁸², a sankcja regulowania długów w zlocie była poważnie ograniczona.

Po zakończeniu przez Stany Zjednoczone pomocy gospodarczej dla Europy Zachodniej o charakterze cywilnym (1951 r.) brytyjskie zainteresowanie współpracą w ramach OEEC uległo osłabieniu. Wyrazem tego była propozycja rządu brytyjskiego z początku 1952 r. zmierzająca do wyjęcia spod gestii OEEC i przekazania NATO funkcji związanych z dystrybucją amerykańskiej pomocy wojskowej. Innym przykładem były podejmowane w latach 1952–1953 próby przywrócenia światowej wymiennalności funta sterlinga w drodze współpracy z rządem USA, co wywołało zaniepokojenie pozostałych państw OEEC. Obawiano się bowiem, że może to odbić się ujemnie na handlu wewnątrz europejskim i osłabić rangę EPU. Na skutek stanowiska państw OEEC i w wyniku niechętniej postawy rządu USA co do zamierzeń brytyjskich, doszło do kompromisowego rozwiązania powyższej kwestii⁸³.

---

gramme, Second Report, Paris 1950, s. 228–232; W. Diebold (Jr.), *Trade and Payments in Western Europe. A Study in Economic Co-operation 1947–51*, New York 1952, s. 90.

⁸¹ Zob. *Agreement for European Payments Union*, „Annuaire Europeen”, Vol. II z 1955 r., s. 375. Por. A. Elkin, *The Organisation for European Economic Co-operation. Its Structure and Powers*, „Annuaire Europeen”, Vol. IV z 1958 r., s. 110–111; H. Schmitt, *A Path to European Union*, Baton Rouge 1962, s. 24; W. Diebold, *Trade...*, s. 90; „Annual Register” z 1950 r., s. 176.

⁸² Kredytodawcy EPU uzyskali prawo utrzymywania swych kredytów w wielkości odpowiadającej ich nadwyżkom sterlingowym w formie *sterling balances* (aktywów wyrażonych w sterlingach). Oznaczało to zrównanie funta pod względem prawnym z jednostką rozliczeniową Unii.

⁸³ W wyniku opozycji państw zachodnioeuropejskich Wielka Brytania zmodyfikowała swe zamiary. Wyraziła m.in. zgodę na współpracę z pozostałymi państwami OEEC w celu stworzenia warunków sprzyjających rozwojowi handlu i swobodniejszej, mającej moż-

Wielka Brytania wniosła duży wkład w uruchomienie amerykańskiego programu pomocy dla Europy Zachodniej i w liberalizację handlu w tej części kontynentu europejskiego. Włączenie funta sterlinga do mechanizmu rozliczeń wielostronnych EPU otworzyło krajom Zachodniej Europy szerszy dostęp do zasobów surowcowych strefy sterlingowej. Rola rządu brytyjskiego w tym względzie była doceniana przez kontynentalnych zwolenników zjednoczenia Europy Zachodniej, aczkolwiek po kilku latach działalności OEEC uświadomili oni sobie, że Wielka Brytania nie jest zainteresowana uczestnictwem w integracji zachodnioeuropejskiej i że OEEC przystosowana niejako do potrzeb i ambicji brytyjskich nie daje możliwości realizacji ich integracyjnych celów. Postanowili zatem działać samodzielnie tak, żeby Wielka Brytania nie mogła torpedować ich przedsięwzięć. Z inspiracji „europejczyków” rząd francuski przedstawił 9 maja 1950 r. tzw. plan Schumana, czyli projekt utworzenia zachodnioeuropejskiego poolu węgla i stali zarządzanego według zasad ponadnarodowych. Plan Schumana (wypracowany w konsultacji z RFN) pomyślany był jako instrument mający ułatwić RFN stopniowy powrót do grona równoprawnych członków społeczności międzynarodowej przy jednoczesnym uwzględnieniu istotnych interesów narodowych Francji (zabezpieczenie się przed groźbą niemieckiego militarizmu, zagwarantowanie sobie dostaw zachodnioeuropejskiego węgla). Pojmowany był również jako pierwszy krok na drodze do integracji Europy Zachodniej. Z tego względu Francja, podając do wiadomości publicznej swą inicjatywę poczyniła zastrzeżenie, iż państwa pragnące uczestniczyć w konferencji mającej wypracować układ w sprawie poolu muszą wstępnie zaakceptować jego ponadnarodowy charakter⁸⁴.

W przeciwieństwie do planu Marshalla, rząd brytyjski z rezerwą odniósł się do planu Schumana. Już pierwsze komentarze członków gabinetu odpowiedzialnych za politykę zagraniczną (E. Bevin, C. Attlee’ego) wskazywały, iż pozytywnie oceniano zaledwie jeden *notabene* uboczny aspekt planu Schumana – zapowiedź pojednania francusko-zachodniemieckiego⁸⁵. Zasad-

---

liwie najszerszy zasięg geograficzny, wymiany walut. Zob. Documents on International Affairs 1953, s. 239–240; E. Roll, *Ten Years of European Co-operation*, „Lloyds Bank Review” z kwietnia 1958 r., s. 33; „Annual Register” z 1953 r., s. 150–151; *European Unity: A Survey of the European Organisations*, London 1968, s. 108; R. Triffin, op. cit., s. 210–211; M. Beloff, *The United States and the Unity of Europe*, London 1963, s. 69.

⁸⁴ Zob. Tekst przemówienia R. Schumana wygłoszonego na konferencji prasowej w Paryżu 9 maja 1950 r. [w:] R. Bailey, *L’Integration...*, op. cit., Appendice, s. 85–87.

⁸⁵ Zob. *Anglo-French Discussion regarding french proposals for the Western European Coal and Steel Industries*, Cmd. 7970, „Miscellaneous”, No. 9 z 1950 r., s. 3; Hansard z 11 maja 1950 r., col. 587; L. Hunter, *The Road to Brighton Pier*, London 1959, s. 13.

niczo koncentrowano się na czynnikach utrudniających Wielkiej Brytanii przyjęcie planu oraz na ujemnych implikacjach utworzenia ponadnarodowego poolu węgla i stali, nakazujących ostrożność w działaniu. Foreign Office zdając sobie sprawę, iż plan Schumana cieszy się poparciem USA oraz chcąc uniknąć ewentualnych podejrzeń o próbę torpedowania inicjatywy Francji, nie podjął żadnych kroków, które mogłyby wskazywać, że Wielka Brytania nie jest zainteresowana w sukcesie planu. Przykładowo, decyzję o wysłaniu delegata Wielkiej Brytanii jedynie w roli obserwatora na konferencję paryską w sprawie układu o Europejskiej Wspólnocie Węgla i Stali uzasadniano nie dezaprobatą celów planu, lecz niemożliwością zaakceptowania ponadnarodowego warunku Schumana, ustanowionego „przed a nie w wyniku dyskusji międzynarodowej”⁸⁶. Decyzja o wysłaniu obserwatora na konferencję paryską oznaczała odrzucenie członkostwa w pierwszej organizacji zachodnioeuropejskiej o charakterze ponadnarodowym.

Negatywny stosunek rządu brytyjskiego do planu Schumana był podyktowany przede wszystkim względami politycznymi. Czynniki gospodarcze, nie przemawiając wyraźnie za udziałem w EWWS, odegrały drugorzędą rolę⁸⁷. Udział Wielkiej Brytanii w ponadnarodowej organizacji ograniczonej wyłącznie do Europy Zachodniej kolidował, w przekonaniu rządu, ze światową orientacją tego państwa. Plan Schumana pomyślany był między innymi jako pierwszy krok w kierunku integracji Europy Zachodniej, w czym Wielka Brytania nie była zainteresowana. Ponadto skrycie liczone, że bez udziału strony brytyjskiej inicjatywa Francji załamię się, stwarzając Wielkiej Brytanii okazję do wykazania wyższości współpracy gospodarczej nad integracją⁸⁸. W kołach rządowych w Partii Pracy, a także wśród przywódców związków zawodowych

⁸⁶ Zob. *Anglo-French...*, op. cit., s. 12–15.

⁸⁷ Po wojnie węgiel stracił znaczenie w brytyjskim eksporcie, ponieważ produkcja przewyższała nieznacznie efektywny popyt wewnętrzny. Istniejące nadwyżki z łatwością były sprzedawane na chłonnym rynku europejskim, gdzie na kraje „szóstki” przypadało około 25–30% całości eksportu. Zob. K. Zawadzki, *Britain and the Schuman Plan*, „Kyklos”, Vol. V FASC3, s. 288.

⁸⁸ Wielka Brytania opracowała własny, alternatywny plan w stosunku do propozycji Schumana. Był nim tzw. plan E. Plowdena oparty na zasadach współpracy przyjętych w OEEC. Rząd brytyjski zamierzał przedstawić go dopiero po załamaniu się planu Schumana, na co liczone. Zob. komentarz K. Youngera (ówczesnego ministra stanu w Foreign Office) do artykułu U. Sahma – idem, *Britain and Europe 1950*, „International Affairs” (Vol. 43, No. 1) ze stycznia 1967 r., s. 14–17; W. Diebold, *The Schuman Plan: A Study in Economic Cooperation, 1950–1959*, New York 1959, s. 60; Hansard z 26 czerwca 1950 r., col. 1498. Por. W.N. Medlicott, *British Foreign Policy since Versailles 1919–1963*, London 1968, s. 229.

przemysłów górniczego i stalowego dominowało przekonanie, że rząd brytyjski powinien zachować pełną suwerenność w zakresie tak istotnych gałęzi gospodarki narodowej⁸⁹. Po wejściu w życie układu o EWWS, Wielka Brytania (zgodnie z wcześniejszymi zapowiedziami) akredytowała swego przedstawiciela przy Wysokiej Władzy, a w grudniu 1954 r. podpisała układ o stowarzyszeniu się z Europejską Wspólnotą Węgla i Stali⁹⁰. Stowarzyszenie się ze Wspólnotą interpretowano jako najlepszy sposób zabezpieczenia własnych interesów wobec ponadnarodowych organizacji integracyjnych Europy kontynentalnej.

Integracja militarna

Stanowisko rządu brytyjskiego w sprawie zjednoczenia militarnego Europy Zachodniej zasadniczo nie różniło się od stanowiska zajmowanego wobec integracji gospodarczej. Istotniejsza różnica sprowadzała się do nieco odmiennego pojmowania roli ograniczonej integracji wojskowej w całokształcie europejskiej polityki Wielkiej Brytanii. O ile integrację gospodarczą traktowano jako zjawisko niekorzystne dla interesów brytyjskich, to ograniczona integracja militarna miała spełnić istotną rolę instrumentalną. Uważano ją za niezbędny warunek militarnego zaangażowania się Stanów Zjednoczonych w Europie. Do powyższego wniosku, jak się wydaje, doszedł brytyjski minister spraw zagranicznych Ernest Bevin już pod koniec 1947 r., kiedy wszczął pierwsze przygotowania zmierzające do integracji militarnej Europy Zachodniej⁹¹. Bodźcem do takiego przedsięwzięcia był nowy kurs polityki amerykańskiej wobec Europy oraz niepowodzenie brytyjskich prób zmierzających do odpowiadającej Wielkiej Brytanii pacyfikacji Europy. Plan Marshalla uświadomił bowiem Bevinowi, że skoro warunkiem zaangażowania się Stanów Zjednoczonych w dzieło odbudowy gospodarczej Europy Zachodniej było współdzia-

⁸⁹ Zob. „Man and Metal” (Vol. XXVII) z czerwca 1950 r., s. 81 – cyt. Za: A. Windrich, op. cit., s. 202; *Britain in Western Europe*, London and New York 1950, s. 20.

⁹⁰ Na jego podstawie utworzono Stałą Radę Stowarzyszenia (Standing Council of Association) składającą się z czterech reprezentantów rządu brytyjskiego oraz czterech przedstawicieli Wysokiej Władzy EWWS. Traktat nie precyzował jak bliskie będą związki Wielkiej Brytanii ze Wspólnotą. Treść układu sprowadzała się do uznania konsultacji i koordynacji za zasadnicze metody regulowania stosunków między obu stronami. Zob. tekst układu w: A.H. Robertson, *European Institutions*, London 1969, s. 286–292.

⁹¹ Według relacji Montgomery’ego, E. Bevin zaproponował francuskiemu ministrowi spraw zagranicznych R. Bidault utworzenie federacji lub unii w Europie Zachodniej, do której zamierzał wprowadzić Stany Zjednoczone. Zob. Viscount Montgomery of Alamein, *Memoirs*, London 1958, s. 498. Por. F. Williams, *Ernest Bevin: Portrait of a great Englishman*, London 1952, s. 263.

łanie tych państw w sferze gospodarczej, to podjęcie analogicznych kroków w dziedzinie wojskowej spełni rolę katalizatora sprzyjającego rozszerzeniu amerykańskiej obecności w Europie również i na zobowiązania w sferze militarnej⁹². Tego typu kalkulacja skłoniła Wielką Brytanię do realizacji planu tzw. Unii Zachodniej, ujawnionego 22 stycznia 1948 roku. E. Bevin uzasadniając w Izbie Gmin plan Unii, przedstawił go jako przedsięwzięcie mające w sposób bliżej niesprecyzowany zjednoczyć Europę Zachodnią nie tylko w sferze militarnej, lecz również i pod względem politycznym, gospodarczym i kulturalnym⁹³. W istocie rzeczy celem brytyjskiego planu było ograniczone zjednoczenie militarne państw zachodnioeuropejskich, a pozostałe dziedziny służyły jako swego rodzaju kamuflaż maskujący wybitnie wojskowy charakter inicjatywy Wielkiej Brytanii. Wynikiem rozmów prowadzonych przez Wielką Brytanię z rządem Francji i krajów Beneluksu był podpisany w Brukseli (17 marca 1948 r.) traktat o współpracy w sprawach gospodarczych, społecznych, kulturalnych i kolektywnej samoobronie, zwany inaczej paktem brukselskim⁹⁴. Pakt Brukselski stworzył prawne podstawy organizacji zwanej Unią Zachodnią lub Organizacją paktu brukselskiego.

Mechanizm funkcjonowania Unii odzwierciedlał zasadniczo brytyjską koncepcję współpracy jako metody militarnego jednoczenia Europy Zachodniej. Nie zawierał żadnych postanowień o charakterze ponadnarodowym. Pod wpływem kontynentalnych członków Unii, a także ze względu na prointegracyjne nastawienie kongresu USA, rząd brytyjski zrezygnował ostatecznie ze swej pierwotnej koncepcji jednoczenia militarnego Europy Zachodniej wokół Wielkiej Brytanii w drodze zawierania układów dwustronnych, na wzór układu z Dunkierki⁹⁵. Pakt brukselski był układem wielostronnym, co stanowiło niewielkie ustępstwo ze strony Wielkiej Brytanii na rzecz pozostałych sygnatariuszy paktu (Francja, kraje Beneluksu) pragnących widzieć w nim załączek autentycznej integracji militarnej Europy Zachodniej⁹⁶. Wielka Brytania przyjęła w nim zobowiązanie udzielenia wszechstronnej pomocy (w tym również i wojskowej) pozostałym jego sygnatariuszom (i *vice versa*), co było drugim po układzie z Dunkierki odstępstwem od tradycyjnej polityki brytyjskiej, polegającej na nie

⁹² Sugestię tego typu zawiera praca A. Nuttinga, idem, op. cit., s. 20.

⁹³ Zob. Hansard z 22 stycznia 1948 r., cols. 384–409. Por. M.A. Fitzsimons, *The Foreign Policy of the British Labour Government 1945–51*, South Bend 1953, s. 96–99.

⁹⁴ Zob. tekst układu w: „Zbiór Dokumentów” PISM, nr 5, Warszawa 1948.

⁹⁵ W marcu 1947 r. Wielka Brytania i Francja podpisały w Dunkierce układ zobowiązujący obie strony do bliskiego współdziałania w przypadku wznowienia przez Niemcy polityki agresji.

⁹⁶ Zob. A. Nutting, op. cit., s. 20.

przyjmowaniu stałych zobowiązań wojskowych na kontynencie. Rząd brytyjski zdecydował się na ten krok celem realizacji swego głównego zamierzenia, tj. możliwie rychłego i najściślejszego powiązania Stanów Zjednoczonych z Europą Zachodnią pod względem wojskowym⁹⁷. Dla Wielkiej Brytanii najlepszym sposobem realizacji powyższego celu byłoby rozszerzenie paktu brukselskiego o Stany Zjednoczone. Warto wspomnieć, że tego typu rozwiązanie dyplomacja brytyjska sugerowała administracji amerykańskiej wkrótce po podpisaniu paktu⁹⁸. W wyniku inicjatywy brytyjskiej wiosną 1948 r. rozpoczęły się tajne rozmowy członków Unii z rządem USA dotyczące zasad i form powiązania Stanów Zjednoczonych z Organizacją Paktu Brukselskiego. W trakcie tych rozmów, w drugiej połowie 1948 r., Wielka Brytania podjęła wraz z pozostałymi członkami Unii kroki zmierzające do rozbudowy instytucji wojskowych Unii Zachodniej. Utworzono m.in. jednolite dowództwo Unii (wrzesień 1948 r.), które opracowało wspólną koncepcję działania na wypadek konfrontacji wojskowej ze Związkiem Radzieckim. Kreowanie instytucji mających koordynować działalność militarną państw Unii oraz uzgodnienie jednolitej doktryny wojskowej, aczkolwiek nie mieściło się całkowicie w ramach tradycyjnego prawa międzynarodowego, nie stanowiło istotniejszej koncesji ze strony brytyjskiej na rzecz integracji militarnej Europy Zachodniej. Rząd brytyjski traktował to bowiem jako przedsięwzięcia o charakterze doraźnym. Miały one stanowić wspólną reakcję państw Unii na pogarszającą się sytuację polityczną w Europie (pierwszy kryzys berliński), a przez to przyspieszyć rokowania dotyczące zasad i charakteru amerykańskiej obecności militarnej w Europie.

Ewidentnym potwierdzeniem doraźnego i instrumentalnego traktowania Unii przez Wielką Brytanię był plan wspólnych działań państw Unii w przypadku konfrontacji militarnej ze Związkiem Radzieckim. Zawierał on bowiem brytyjski aksjomat o niezdolności Europy Zachodniej do prowadzenia równorzędnej walki ze Związkiem Radzieckim i przewidywał (do czasu przybycia wojsk amerykańskich) wycofanie się na linię Pirenejów i na Wyspy Brytyjskie⁹⁹.

⁹⁷ Tezę tę potwierdza A. Shlaim powołując się na materiały archiwalne R.G.W. Mackay'a zdeponowane w London School of Economics and Political Science (The Papers of R.W.G. Mackay, Group 7, File 2). Według tego źródła sam Bevin powiedział, że Unia Zachodnia była „szprotką służącą złapaniu makreli” (*a sprat to catch the mackerel*). Zob. A. Shlaim, P. Jones, K. Sainsbury, op. cit., s. 48.

⁹⁸ H.S. Truman, *Memoirs*, Vol. II, 1946–1952, *Years of Trial and Hope*, New York 1955, s. 434; W. Millis (ed), *The Forrestal Diariers*, New York 1951, s. 392.

⁹⁹ Zob. C.J. Bartlett, *The Long Retreat: A Short History of British Defence Policy 1945–1970*, London 1962, s. 47. Viscount Montgomery of Alamein, *Memoirs*, op. cit., s. 500–501. Por. D. Healey, *Britain and NATO*, [w:] *NATO and American Security*, (ed.) K. Knorr, Princeton 1959, s. 210 oraz s. 14 tegoż opracowania.

Przyjęcie przez kongres tzw. rezolucji Vandenberga oraz podpisane (4 kwietnia 1949 r.) paktu północnoatlantyckiego, który stworzył podstawy prawne do ustanowienia Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego – NATO¹⁰⁰, zostało przyjęte w Wielkiej Brytanii jako poważny sukces dyplomacji brytyjskiej. Było bowiem poważnym krokiem naprzód na drodze do ustanowienia prawnych powiązań wojskowych między Stanami Zjednoczonymi i ich zachodnioeuropejskimi sojusznikami. Nie był to jednak sukces w pełni satysfakcjonujący polityków brytyjskich. Nie udało im się nakłonić administracji amerykańskiej do przyjęcia w pakcie północnoatlantyckim tak daleko idących i precyzyjnie określonych środków udzielenia pomocy wojskowej Europie Zachodniej, jakie Wielka Brytania przyjęła wobec państw kontynentalnych w pakcie brukselskim¹⁰¹. Przeto, aby zmniejszyć dysproporcję między mało precyzyjną formułą udzielania sobie pomocy wojskowej, przyjętą w pakcie północnoatlantyckim i precyzyjną pod tym względem formułą Paktu Brukselskiego – co nie było zgodne z brytyjską zasadą nieprzyjmowania wobec państw kontynentalnych szerszych zobowiązań wojskowych niż Stany Zjednoczone¹⁰² – rząd brytyjski przyjął wkrótce po podpisaniu paktu dwojakiego rodzaju działania. Po pierwsze, podjął kroki zmierzające do osłabienia Unii zachodniej, po drugie, inicjował przedsięwzięcia nakierowane na rozbudowę instytucji wojskowych NATO i zwiększenie liczebności wojsk amerykańskich stacjonujących w Europie Zachodniej. Osłabienie instytucji Unii Zachodniej (w drodze przekazywania ich funkcji innym organizacjom – NATO, OEEC,

¹⁰⁰ W czerwcu 1948 r. kongres Stanów Zjednoczonych przyjął tzw. rezolucję Vandenberga umożliwiającą administracji amerykańskiej podejmowanie w czasie pokoju zobowiązań wojskowych poza granicami USA. Zob. A. Kwilecki, *Idea Zjednoczenia Europy. Polityczno-socjologiczne aspekty integracji zachodnioeuropejskiej*, Poznań 1969, s. 22; J. Freymond, *Western Europe since the War. A Short Political History*, London and Dunmow 1964, s. 56.

¹⁰¹ Artykuł IV paktu brukselskiego mówił, co następuje: „W przypadku gdyby jedna z Wysokich Umawiających się stron uległa w Europie napaści zbrojnej, inne Strony (...) udziela jej pomocy i poparcia wszelkimi będącymi w jej rozporządzeniu środkami zarówno wojskowymi, jak i innymi”. Artykuł V paktu północnoatlantyckiego miał bardziej elastyczną formę. Zawierał stwierdzenie, że w przypadku napaści na którąkolwiek ze stron „każda z nich (...) udzieli pomocy Stronie lub Stronom tak napadniętym podejmując natychmiast indywidualnie i w porozumieniu z innymi Stronami taką akcję jaką uzna za konieczną, nie wyłączając użycia sił zbrojnych, w celu przywrócenia i utrzymania bezpieczeństwa strefy północnoatlantyckiej”. Zob. K. Lapter, op. cit., dok. 41 i 62, s. 261–262 i 280–282.

¹⁰² C. Bell, *“The Diplomatic Meanings of Europe”*, [w:] *Europe without Britain. Six Studies of Britain’s Application to join the Common Market and Its Breakdown*, (ed.) C. Bell, Melbourne 1963, s. 6.

Radzie Europy) miało pośrednio zdeprecjonować praktyczne znaczenie zobowiązań militarnych przyjętych przez Wielką Brytanię w pakcie brukselskim. Rozbudowa zaś instytucji NATO i zwiększenie amerykańskiej obecności wojskowej w Europie Zachodniej miały w swej intencji umocnić więzy wojskowe między Stanami Zjednoczonymi i Europą Zachodnią.

W efekcie tych działań już na początku lat pięćdziesiątych Unia Zachodnia stała się niejako organizacją martwą (prowadziła marginalną działalność w kwestiach drugorzędnych¹⁰³), a Wielka Brytania skoncentrowała swą aktywność dyplomatyczną na innych priorytetowych celach: możliwie rychłym ustanowieniu wspólnych organów wojskowych NATO, wydatnym wzmocnieniu amerykańskiej obecności wojskowej w Europie, pogłębieniu i poszerzeniu współpracy politycznej między europejskimi i północnoamerykańskimi członkami NATO. Inne natomiast były priorytety kontynentalnych zwolenników integracji Europy Zachodniej, którzy już w połowie 1950 r. opowiadali się za utworzeniem ponadnarodowej organizacji wojskowej państw zachodnioeuropejskich, widząc w niej ważny krok na drodze do politycznego zjednoczenia Europy Zachodniej oraz metodę rozwiązania tzw. kwestii remilitaryzacji RFN.

Po wybuchu wojny koreańskiej (czerwiec 1950 r.) wobec nacisków Stanów Zjednoczonych na rychłą remilitaryzację RFN, rząd francuski oficjalnie opowiedział się za rozwiązaniem tej kwestii według postulatów „europejczyków”, przedstawiając 24 października 1950 r. tzw. plan Plevena¹⁰⁴, który doprowadził do podpisania układu ustanawiającego ponadnarodową Europejską Wspólnotę Obronną.

Bezpośrednio po ogłoszeniu planu Plevena rząd brytyjski zajął wobec niego krytyczne i pesymistyczne stanowisko. W oficjalnych wystąpieniach od początku wskazywano, że Wielka Brytania nie może przystąpić do ponadnaro-

¹⁰³ W ramach Unii nie podjęto istotniejszych przedsięwzięć natury gospodarczej, a w samym pakcie brukselskim stwierdzono: „nie będzie się wykonywać funkcji innych organizacji gospodarczych, w których wszystkie umawiające się strony są lub będą reprezentowane”. Zob. *Western Union Cultural Co-operation – United Kingdom Participation*, London 1950.

¹⁰⁴ Istota planu Plevena (R. Pleven był premierem ówczesnego rządu francuskiego) sprowadzała się do propozycji zastosowania ponadnarodowej formuły integracyjnej w celu zminimalizowania ujemnych następstw remilitaryzacji RFN. Możliwie najmniejsze, zachodnioeuropejskie oddziały wojskowe (podobnie jak i pozostałych państw EWO) miały zostać wkomponowane w szersze, wielonarodowe jednostki, a cała armia europejska podlegałaby kontroli organu o ponadnarodowym charakterze. Zob. Z. Klepacki, op. cit., s. 169; J. Stefanowicz, *Europa Powojenna 1945–1975*, Warszawa 1977, s. 116–117; D. Lerner and Aron (eds), *France Defeats EDC*, New York 1957, s. 128; „The World Today” (Vol. VIII, No. 6) z czerwca 1952 r., s. 237–238.

dowej organizacji militarnej Europy Zachodniej ze względu na jej federacyjne implikacje. Z pesymizmem odnoszono się do efektywności wojskowej planu Plevena. Wyrażano także obawy, iż realizacja projektu francuskiego opóźni proces rozbudowy potencjału militarnego Zachodu, co oznaczało *implicite*, że rząd brytyjski skłaniał się w stronę podejścia amerykańskiego, czyli był za remilitaryzacją RFN bezpośrednio w ramach NATO. Początkowo wątpiono również w realność planu Plevena¹⁰⁵.

Za wypowiedziami oficjalnymi kryły się nieco głębsze przyczyny negatywnego stosunku Wielkiej Brytanii do planu Plevena. Ponadnarodowy, integracyjny charakter planu Plevena, zawężonego wyłącznie do ram europejskich, kolidował wyraźnie z brytyjskim dążeniem do uczynienia z NATO jedynej organizacji ogniskującej współpracę wojskowo-polityczną państw zachodnioeuropejskich. Dlatego preferowano rozwiązanie kwestii remilitaryzacji RFN w ramach atlantyckich. Z opisanych wcześniej względów Wielka Brytania nie była zainteresowana w postępie procesów integracyjnych Europy Zachodniej, a plan Plevena był przecież pomyślany jako ważny krok na drodze do budowy federacji zachodnioeuropejskiej. Ewentualny jego sukces musiałby pociągnąć za sobą co najmniej wzrost współpracy politycznej państw kontynentalnych, co odbiłoby się ujemnie na brytyjskich wpływach w Europie Zachodniej, zwłaszcza że ponadnarodowy charakter planu wykluczał przyłączenie się Wielkiej Brytanii do tej inicjatywy. Brytyjska niewiara w sukces planu Plevena wynikała zapewne stąd, że w przeciwieństwie do planu Schumana, plan Plevena nie cieszył się poparciem Stanów Zjednoczonych¹⁰⁶. Prawdopodobnie uważano, że wobec negatywnego stosunku Stanów Zjednoczonych do planu i brytyjskiego *désintéressment* jego sukcesem, Francja wycofa się ostatecznie z integracyjnej drogi rozwiązania kwestii remilitaryzacji RFN.

Pod koniec 1951 r. Wielka Brytania poważnie zrewidowała swój stosunek do planu Plevena. W deklaracji ministrów spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych i Francji (Waszyngton, 14 wrzesień 1951 r.) inicjatywa utworzenia Europejskiej Wspólnoty Obronnej (planu Plevena) uznana

¹⁰⁵ Zob. Hansard z: 29 października 1950 r., cols. 1172-4, 12 listopada 1950 r., col. 1408, 12 lutego 1951 r., cols. 63-67; „The World Today” (Vol. VIII, No. 6) z czerwca 1952 r., s. 238. Por. U. Branston, *Britain and European Unity*, London 1953, s. 28-29; M.A. Fitzsimon, op. cit., s. 142; H. Jackson, *The World in the Postwar Decade 1945-1955*, Cambridge, Mass. 1956, s. 49; H. Macmillan, *Tides...*, op. cit., s. 468-469.

¹⁰⁶ Stany Zjednoczone od samego początku preferowały bezpośredni udział RFN w NATO. Por. G. Bebr, *The European Defence Community and Western European Union: An Agonising Dilemma*, „Stanford Law Review” (Vol. 7, No. 2) z marca 1955 r., s. 172; J. Monnet, op. cit., s. 342.

została za „poważny krok na drodze do europejskiej jedności” oraz jako „bardzo ważny wkład do efektywnej obrony Europy z udziałem Niemiec”. W deklaracji tej rząd brytyjski wyraził ponadto intencję „możliwie najściślej-szego stowarzyszenia się ze Wspólnotą Europejską na wszystkich etapach jej rozwoju”¹⁰⁷. Powyższe przewartościowanie brytyjskiego stanowiska wobec EWO było przede wszystkim rezultatem rewizji poprzedniego, negatywnego stosunku USA do planu Plevana. Na skutek nieustępliwej polityki Francji, rząd Stanów Zjednoczonych zmuszony został zaakceptować plan Plevana jako jedyny, realny sposób rozwiązania sprawy remilitaryzacji RFN¹⁰⁸, co pociągnęło za sobą również i akceptację planu przez Wielką Brytanię. Do tego czasu także i rząd K. Adenauera zmodyfikował swe poprzednie, nacechowane obiekcjami stanowisko względem planu Plevana, zwiększając tym samym szanse jego realizacji. Zapewne niewielki wpływ na rewizję brytyjskiego stosunku do planu Plevana miał czynnik personalny. W kwietniu 1951 r. E. Bevin ustąpił ze stanowiska ministra spraw zagranicznych. Jego miejsce zajął bardziej „proeuropejski” Hubert Morrison¹⁰⁹.

Po wyborach w październiku 1951 r. do władzy w Wielkiej Brytanii doszła Partia Konserwatywna, która ku rozczarowaniu wielu kontynentalnych zwolenników integracji Europy Zachodniej stanęła na stanowisku kontynuacji polityki zagranicznej labourzystowskiego rządu. W.S. Churchill potwierdził ważność waszyngtońskiej deklaracji trzech ministrów spraw zagranicznych, uzupełniając ją wkrótce (styczeń 1952 r.) formalnym zobowiązaniem podjętym wobec USA, nakładającym na Wielką Brytanię obowiązek popierania amerykańskich wysiłków na rzecz ustanowienia EWO¹¹⁰. Notabene ze zobowiązania tego rząd Churchilla wywiązywał się skrupulatnie, aż do upadku planu Plevana.

¹⁰⁷ Department of State Bulletin z 24 września 1951 r., s. 485.

¹⁰⁸ W. Knapp, *Unity and Nationalism in Europe since 1945*, Oxford 1969, s. 66; N. Beloff, *Transit of Britain. A Report of Britain's Changing Role in the Post-war World*, London 1973, s. 79.

¹⁰⁹ Zdaniem A. Nuttinga (idem, op. cit., s. 39) H. Morrison był bardziej przychylny udziałowi Wielkiej Brytanii w przedsięwzięciach integracyjnych Europy Zachodniej. Nie mógł on jednak przewyciężyć opozycji gabinetu w tej sprawie. Podobną opinię wyraża znany brytyjski zwolennik federacji zachodnioeuropejskiej R.W.G. Mackay (idem, „*One Spasm of Resolve*”, [w:] *Western Union in Crisis; Economic Anarchy or Political Union*, Oxford, br. daty wyd., s. 107).

¹¹⁰ Zob. tekst przemówienia D. Maxwell-Fyte'a (ministra spraw wewnętrznych w rządzie W.S. Churchilla) w Zgromadzeniu Konsultacyjnym Rady Europy: Council of Europe, Consultative Assembly, Third Session (Second Part), Official Report, Vol. 3, s. 512–514; Department of State Bulletin z 21 stycznia 1952 r., s. 83–84.

Powyższe zobowiązanie, które przyjęto przede wszystkim jako swego rodzaju cenę za rezygnację przez USA z zamysłu wymuszenia brytyjskiego członkostwa w EWO¹¹¹ wywarło istotny wpływ na dalszą politykę Wielkiej Brytanii wobec planu Plevena. Zważywszy, że Francja obawiając się hegemonii RFN w EWO pragnęła ustanowić możliwie najbliższe więzy między EWO i Wielką Brytanią (aż do pełnego członkostwa włącznie), rząd brytyjski w imię ratowania planu Plevena, zmuszony był podejmować coraz to nowe zobowiązania wobec EWO. Pod wpływem stanowiska Francji wydał szereg oświadczeń i zawarł kilka porozumień z EWO, w których stopniowo, coraz precyzyjniej określano zakres i formy brytyjskiego stowarzyszenia z EWO. Najdalej pod tym względem szło porozumienie o współpracy podpisane 13 kwietnia 1954 r. Uzupełniono je oświadczeniem o połączeniu sił zbrojnych obu stron i oddzielną, jednostronną deklaracją brytyjskiego ministra spraw zagranicznych A. Edena. W sumie zobowiązywały one Wielką Brytanię do¹¹²:

- 1) utrzymywania sił zbrojnych na kontynencie w okresie istnienia NATO uznanej za organizację „o otwartym czasie istnienia” (*indefinite duration*),
- 2) dyslokacji wyżej wymienionych sił zbrojnych zgodnie ze strategią NATO (czyli głównie w RFN) i niewycofywanie ich tak długo, jak długo będzie istniało zagrożenie bezpieczeństwa Europy Zachodniej i EWO,
- 3) konsultowania z państwami EWO ewentualnej redukcji i zmiany struktury wewnętrznej brytyjskich sił zbrojnych stacjonujących w Europie kontynentalnej,
- 4) zharmonizowania własnej doktryny wojskowej z doktryną EWO, wymiany informacji wojskowych, udzielania EWO pomocy w kształceniu kadr, itp.,
- 5) ustanowienia systemu utrzymywania stałych kontaktów z Zarządzeniem Komisarza EWO w formie delegowania przedstawiciela mającego uczestniczyć w każdym posiedzeniu tego organu w przypadku omawiania problemów współpracy obu stron.

W ostatnim okresie batalii politycznej o ustanowienie EWO Wielka Brytania przyłączyła się do amerykańskich prób zmierzających do wymuszenia

¹¹¹ W styczniu 1952 r. w trakcie rozmów brytyjsko-amerykańskich w Waszyngtonie D. Acheson (amerykański sekretarz stanu) oświadczył Churchillowi i Edenowi, że USA nie zamierzają wywierać nacisku na Wielką Brytanię, aby ta przystąpiła do EWO. W zamian zażądał jednak, aby Wielka Brytania prowadziła taką politykę, która przyczyni się do sukcesu EWO. Zob. *The Memoirs of Sir Anthony Eden: Full Circle*, London 1960, s. 34.

¹¹² Zob. Memorandum regarding United Kingdom Association with the European Defence Community. Cmd. 9126, w: „Miscellaneous” No. 10 z 1954 roku.

na Francji ratyfikacji układu o EWO. Polegały one m.in. na ostrzeżeniach, że w przypadku gdyby nie doszło do rychłej ratyfikacji tego układu, oba rządy anglosaskie podejmą jednostronne działania celem wprowadzenia RFN bezpośrednio do NATO¹¹³. Powyższa próba zastosowania wspólnego szantażu angloamerykańskiego wobec Francji zakończyła się jednak niepowodzeniem. W sierpniu 1954 r. Francuskie Zgromadzenie Narodowe odmówiło ratyfikacji układu o EWO, co oznaczało upadek planu Plevena. Powyższy fakt nie stanowił zaskoczenia dla rządu brytyjskiego bowiem już w grudniu 1951 r. A. Eden liczył się z możliwością upadku planu Plevena i widział nawet konieczność wypracowania brytyjskiej kontrproponycji w stosunku do koncepcji EWO¹¹⁴, czego jednak nie zrealizowano.

Zważywszy, że Wielka Brytania początkowo krytycznie i pesymistycznie ustosunkowała się do planu Plevena oraz że poparła go głównie ze względu na Stany Zjednoczone, załamanie się planu posiadało dla niej zarówno ujemne, jak i dodatnie implikacje. Głównym, niekorzystnym następstwem był brak pewności co do dalszej polityki USA wobec Europy Zachodniej. Zaistniała sytuacja wymagała poważniejszego niż dotychczas ustosunkowania się do ostrzeżeń amerykańskiego sekretarza stanu J.F. Dullesa (powtarzanych już w grudniu 1953 r.) o „bolesnej konieczności” dokonania rewizji europejskiej polityki USA w przypadku sabotowania przez Francję amerykańskiej polityki remilitaryzacji RFN¹¹⁵. Nie wiadomo było dokładnie jaki charakter i zakres miałyby zapowiadana przez J.F. Dullesa reorientacja stosunku USA do Europy Zachodniej. Żadna z dwóch najbardziej prawdopodobnych opcji (wzrost amerykańskiego zaangażowania się w Azji lub próby jednostronnej remilitaryzacji RFN i przyznania jej pełnej suwerenności) nie byłyby korzystne dla Wielkiej Brytanii. Drugim niekorzystnym dla Wielkiej Brytanii następstwem upadku EWO było zahamowanie procesu pojednania francusko-zachodnoniemieckiego, za czym już od zakończenia wojny opowiadał się rząd brytyjski w imię jedności świata zachodniego w walce ze Związkiem Radzieckim i komunizmem.

Fiasko planu Plevena posiadało także pewne plusy z punktu widzenia brytyjskich interesów politycznych. Upadek opartego na ponadnarodowych zasadach projektu francuskiego, który jedynie z konieczności uzyskał popar-

¹¹³ Zob. Department of State Bulletin z 12 lipca 1954 r., s. 49; Documents on American Foreign Relations 1954, New York 1955, s. 62; *The Memoirs of Sir Anthony Eden*, op. cit., s. 148–149.

¹¹⁴ Zob. *The Memoirs of Sir Anthony Eden*, op. cit., s. 33–34.

¹¹⁵ Zob. Department of State Bulletin z 4 stycznia 1954 r., s. 3–7; E.H. van der Beugel, op. cit., s. 103.

cie rządu brytyjskiego, potwierdzał niejako zasadność brytyjskich argumentów o wyższości współpracy międzynarodowej nad rozwiązaniami integracyjnymi. Z drugiej zaś strony stwarzało to dogodną sytuację do przejścia inicjatywy i przedstawienia własnej koncepcji wychodzącej z bardziej umiarkowanych, przez co bardziej realistycznych, założeń. Znalezienie nowego rozwiązania dawało szansę wzmocnienia prestiżu Wielkiej Brytanii w Europie Zachodniej i w Stanach Zjednoczonych.

Omówione implikacje upadku EWO skłoniły rząd brytyjski (konkretnie ministra spraw zagranicznych A. Edena) do przejścia inicjatywy w poszukiwaniu nowego sposobu rozwiązania kwestii remilitaryzacji RFN. Efektem był pomysł reaktywowania i rozszerzenia Unii Zachodniej (o RFN i Włochy), której by powierzono *mutatis mutandis* wszystkie zasadnicze (oprócz integracyjnych) funkcje, jakie miała pełnić EWO w kontekście amerykańskiej polityki remilitaryzacji RFN i związanych z tym obaw Francji. Brytyjska koncepcja reaktywowania Unii Zachodniej uzyskawszy wstępną aprobatę ze strony wszystkich aktualnych i potencjalnych członków paktu brukselskiego¹¹⁶, była przedmiotem obrad londyńskiej konferencji dziewięciu państw zachodnich (USA, państwa paktu brukselskiego, RFN i Włochy) zaaranżowanej przez rząd brytyjski (28 wrzesień–3 październik 1954 r.).

W trakcie konferencji londyńskiej Francja zażądała od Wielkiej Brytanii udzielenia jej dodatkowych zobowiązań wojskowych (oprócz formalnych, przyjętych w traktacie brukselskim), które stanowiłyby dla niej materialną gwarancję przeciwko ewentualnemu zagrożeniu ze strony militarizmu niemieckiego. Chodziło mianowicie o przyjęcie zobowiązania do utrzymywania na kontynencie (wraz z terytorium RFN) brytyjskich wojsk w ich co najmniej dotychczasowym wymiarze i niewycofywania ich wbrew woli większości członków paktu. Wielka Brytania, uświadomiwszy sobie, że Francja nie zamierza odstąpić od swych warunków wyrażenia zgody na remilitaryzację RFN, przyjęła je, interpretując to jako radykalne odstępstwo od tradycyjnej polityki i nazbyt wygórowaną cenę, którą niesłusznie musi płacić za upadek

¹¹⁶ Rząd premiera Mendes-France'a początkowo odnosił się sceptycznie do planu Edena (koncepcja reaktywowania Unii Zachodniej) – nie był przekonany co do skuteczności gwarancji przyjętych w ramach Unii przeciwko ewentualnemu zagrożeniu ze strony Niemiec. Opowiadał się za wprowadzeniem okresu próbnego dla RFN przed przyjęciem jej do NATO. Niepokoiło go to, że Eden przedstawiając mu swój plan nie wspominał o intencjach rządu brytyjskiego co do obecności militarnej Wielkiej Brytanii na kontynencie, do czego Francja przywiązywała ogromną wagę w kontekście remilitaryzacji RFN. Zob. *Memoirs of Sir Anthony Eden*, op. cit., s. 151 i 160; A. Nutting, op. cit., s. 71.

planu Plevena¹¹⁷. Nawiasem mówiąc rząd brytyjski nie miał innego wyjścia jak tylko zaakceptować warunki francuskie, które w istocie rzeczy stanowiły potwierdzenie zobowiązań (aczkolwiek nieco wzmocnionych pod względem formalnoprawnym) przyjętych wobec EWO. W przeciwnym razie konferencja londyńska zakończyłaby się fiaskiem ze wszelkimi niekorzystnymi tego następstwami dla Wielkiej Brytanii.

Przyjęcie przez Wielką Brytanię warunków francuskich zdecydowało o sukcesie konferencji londyńskiej, która zaakceptowała brytyjski plan reaktywowania i modyfikacji Unii Zachodniej. Porozumienia londyńskie, po ich uściśleniu pod względem prawnym i uzupełnieniu szeregiem jednostronnych i wielostronnych deklaracji oraz protokołów, zostały zaakceptowane formalnie na następnej konferencji tych państw (Paryż, 23 października 1954 r.) w formie tzw. Układów Paryskich.

Sukces planu rozwiązania kwestii remilitaryzacji RFN w ramach Unii Zachodniej, zwanej od tej pory Unią Zachodnioeuropejską – UZE, był niewątpliwie poważnym osiągnięciem dyplomacji brytyjskiej. Wielka Brytania udowodniła raz jeszcze (podobnie jak w przypadku realizacji planu Marshalla), że zdolna jest sprostać roli pośrednika w stosunkach amerykańsko-zachodnioeuropejskich. Udało się jej ponadto skłonić Stany Zjednoczone (aczkolwiek z oporami J.F. Dullesa) do przyjęcia mało atrakcyjnej z punktu widzenia ich integracyjnych ambicji, koncepcji rozwiązania problemu remilitaryzacji RFN.

Porozumienie londyńskie i układy paryskie nie oznaczały istotniejszej zmiany polityki brytyjskiej w kwestii integracji militarnej Europy Zachodniej. Przyjęto w nich zobowiązania wojskowe wobec pozostałych członków Unii Zachodnioeuropejskiej, a mianowicie utrzymywanie sił zbrojnych na kontynencie do końca 1989 r., uzależnienie ich ewentualnej redukcji od woli większości członków UZE, wymóg uzyskania zgody dowódców NATO co do zmiany ich dyslokacji – traktować należy jako niezbędne ustępstwa na rzecz Francji. Nie miały one zresztą żadnych poważniejszych „integracyjnych” implikacji.

Radykalna z pozoru zmiana stosunku Wielkiej Brytanii do jej obecności wojskowej na kontynencie była w rzeczywistości bardziej umiarkowana w swym charakterze. W układach paryskich Anglicy zagwarantowali sobie bowiem prawo do jednostronnego wycofania wojsk z kontynentalnej Euro-

¹¹⁷ Hansard z 19 października 1954 r., cols. 525–526; London and Paris Agreements. September–October 1954, Washington 1954, s. 24–25; Department of State Bulletin z 11 października 1954 r., s. 525–526.

py, gdyby były one niezbędne w innych rejonach świata. Ponadto mogli oni również (w przypadku poważnych trudności z bilansem płatniczym) przedstawić Radzie Atlantyckiej wniosek o rozpatrzenie warunków finansowych stacjonowania wojsk na kontynencie celem ustalenia środków zaradczych¹¹⁸. Ewentualne decyzje Rady w tej sprawie mogły się zatem sprowadzać do:

- 1) wyrażenia zgody na ich redukcję (decyzja najbardziej prawdopodobna),
- 2) wywarcia presji na inne państwa, aby przejęły część kosztów ich stacjonowania (alternatywa o ograniczonych szansach realizacji).

Trzecie możliwe rozwiązanie, sprowadzające się do utrzymania dotychczasowego stanu rzeczy, należy traktować jako rozwiązanie czysto teoretyczne.

Opisane wyżej militarne zobowiązania Wielkiej Brytanii podjęte wobec pozostałych państw UZE, mimo iż stanowiły częściowe ograniczenie brytyjskiej suwerenności (ograniczenie swobodnego dysponowania własnymi siłami zbrojnymi), były traktowane przez rząd i koła wojskowe głównie jako zobowiązania o charakterze moralnym. W opinii W.S. Churchilla były one formalną akceptacją istniejącego stanu rzeczy¹¹⁹. Stanowisko Churchilla odzwierciedlało koncepcję (powszechnie już wówczas aprobowaną w kołach wojskowo-politycznych) o przebiegu brytyjskiej granicy strategicznej wzdłuż Łaby. Dlatego też wojskowi nie zgłaszali zastrzeżeń co do tych rozwiązań¹²⁰.

Porozumienia londyńskie i układy paryskie, mimo iż prawnie wzmocniły powiązania militarne Wielkiej Brytanii z pozostałymi członkami UZE, w niczym nie kolidowały z preferowaną przez nią orientacją atlantycką. Wojskowe instytucje Unii zostały bowiem formalnie podporządkowane NATO. Brytyjskie siły zbrojne stacjonujące na kontynencie (cztery dywizje i jedna taktyczna flota powietrzna) stanowiły część składową zintegrowanych sił sojuszu atlantyckiego i podlegały bezpośrednio dowództwu wojsk NATO w Europie. Decyzje o zmianie ich składu zostały uzależnione od bliżej niesprecyzowanej zgody głównodowodzącego wojsk NATO w Europie. Rada Atlantycka, a nie jej odpowiednik w UZE, otrzymała prawo rozpatrywania ewentualnych wniosków zgłoszonych na podstawie wspomnianej klauzuli „redukcyjnej”¹²¹.

¹¹⁸ Department of State Bulletin z 11 października 1954 r., s. 525–526.

¹¹⁹ Zob. European Unity. A Survey..., s. 326; Lord Moran, *Winston Churchill, The Struggle for survival 1940–1965*, London 1966, s. 602.

¹²⁰ Zob. C.J. Bartlett, op. cit., s. 93; D. Healey, *Britain's...*, op. cit., s. 330; A. Hovey, *Britain and the Unification of Europe*, „International Organization” (Vol. IX, No. 3) z sierpnia 1955 r., s. 330.

¹²¹ Zob. Documents agreed on by the Conference of Ministers held in Paris, October 20–23, Cmnd. 9304, w: „Miscellaneous” No. 32 z 1954 r., s. 38.

Wielka Brytania zobowiązując się formalnie (jako członek UZE) do prowadzenia polityki mającej służyć sprawie integracji Europy Zachodniej, nie zmieniła swego stosunku do integracji militarnej Europy Zachodniej. Powyższe zobowiązanie miało charakter raczej formalny, mało precyzyjny i nie wymagało cesji suwerenności, a Brytyjczycy przyjęli je przede wszystkim ze względu na prointegracyjną politykę USA i stanowisko państw kontynentalnych¹²². Dla Wielkiej Brytanii mogło ono oznaczać co najwyżej polityczny obowiązek współpracy z pozostałymi państwami Unii, czego wymagały jej własne interesy polityczne i co nie było żadnym novum.

Integracja polityczna

Mocarstwowa pozycja i światowa orientacja Wielkiej Brytanii powodowała, że państwo to nie było zainteresowane bliższym, wymagającym cesji suwerenności, powiązaniem politycznym z osłabioną Europą Zachodnią. W sferze polityki zagranicznej priorytetowo traktowano stosunki ze Stanami Zjednoczonymi jako państwem o podobnym zasięgu zainteresowań (światowych) i niewspółmiernie większych możliwościach w porównaniu do podzielonej politycznie Europy Zachodniej. Zgodnie z koncepcją trzech koncentrycznych kół, stosunki polityczne Wielkiej Brytanii z państwami zachodnioeuropejskimi nie powinny odbiegać istotnie od modelu elastycznych rozwiązań instytucjonalnych przyjętego w Commonwealthie. Obawiano się, że ewentualne poważne odejście od tej zasady odbiłoby się ujemnie na specjalnych stosunkach z USA oraz ograniczyłoby szanse przewodzenia w Brytyjskiej Wspólnocie. Z tego powodu E. Bevin mówiąc w styczniu 1948 r. o konieczności utworzenia Unii Zachodniej nie miał na myśli integracji politycznej. Według Bevina jedności politycznej Europy Zachodniej nie można było zbudować w drodze wypracowania atrakcyjnych, lecz nierealistycznych „papierowych planów integracyjnych”. Powinna ona być niejako efektem finalnym współpracy gospodarczej, militarnej, politycznej i kulturalnej suwerennych

¹²² Stany Zjednoczone już od 1947 r., a szczególnie po zmianie administracji w 1953 r., zdecydowanie forsowały ponadnarodową integrację Europy Zachodniej. Dlatego brytyjski plan reaktywowania Unii Zachodniej jako alternatywy EWO spotkał się z krytyką J.F. Dullesa, który zarzucał mu brak ponadnarodowych cech. Stanowisko USA wymagało zatem uwzględnienia, by nie dopuścić do storpedowania przez Dullesa planu Edena. Kontynentalni partnerzy Wielkiej Brytanii dążyli natomiast do wzbogacenia projektu brytyjskiego o elementy integracji politycznej, co również politycy brytyjscy musieli brać pod uwagę. Zob. *Memoirs of Sir Anthony Eden*, op. cit., s. 152 i 158–164; *European Unity; A Survey...*, s. 325; E.H. van der Beugel, op. cit., s. 249 i 273.

państw¹²³. Postępowanie odwrotne byłoby zabiegiem przedwczesnym i sztucznym, przypominającym „wnoszenie dachu nad nieistniejącym jeszcze budynkiem”¹²⁴. Przykładem takiego działania był kongres europejski (Haga, 8–10 maja 1948 r.), który wezwał zachodnioeuropejskie rządy do utworzenia Zgromadzenia Europejskiego, pojmowanego przez kontynentalnych federalistów jako pierwszy krok na drodze do politycznej integracji Europy Zachodniej¹²⁵. Rząd brytyjski odniósł się sceptycznie do celowości tego przedsięwzięcia. Zbojkotował kongres haski oraz ignorował jego rezolucje¹²⁶. Obawiano się bowiem, że samo powołanie powyższego Zgromadzenia za zgodą i pod auspicjami rządów, które zgodnie z rezolucją Kongresu miało być forum oddolnego, prointegracyjnego nacisku na rządy, będzie niebezpiecznym precedensem. Oznaczałoby to otwarcie puszkę Pandory¹²⁷, czyli przyznanie „nieodpowiedzialnym” entuzjastom idealistycznych programów integracyjnych legitymacji do absorbowania uwagi rządów zbędnymi propozycjami integracyjnymi.

Dopiero pod wpływem polityki amerykańskiej¹²⁸ i ze względu na poparcie pozostałych państw Unii Zachodniej dla projektu powołania Zgromadzenia Europejskiego, Wielka Brytania, po kilkumiesięcznym stosowaniu taktyki gry na zwłokę, zgodziła się, aby na forum Unii rozpatrzyć propozycję utworzenia konsultatywnego Zgromadzenia Europejskiego. Propozycja ta formalnie została zgłoszona przez rząd francuski w Radzie Unii 20 lipca 1948 roku. Francuski minister spraw zagranicznych R. Bidault zaproponował wówczas, żeby Zgromadzenie Europejskie było wybierane przez parlamenty krajowe oraz aby każdy deputowany głosował w nim według własnych przekonań, czyli indywidualnie¹²⁹.

¹²³ Zob. Hansard z 22 stycznia 1948 r., cols. 383–409.

¹²⁴ (putting on the roof before building the house...) Cyt. za: K. Lindsay, *Towards a European Parliament*, Strasbourg 1958, s. 6.

¹²⁵ Zob. *Europe Unites. The Story of the campaign for european unity*, London 1949, s. 38.

¹²⁶ Documents of International Affairs 1947–48, op. cit., s. 236; N. Mansergh, *Survey of British and Commonwealth Affairs. Problems of Wartime Co-operation and Post-war Change 1932–1952*, London 1958, s. 321–323; *European Movement and the Council of Europe*, London 1949, s. 11; K. Lindsay, *Towards...*, s. 4–6.

¹²⁷ Cyt. za R. Morgan, *West European Politics since 1945: The Shaping of the European Community*, London 1972, s. 85.

¹²⁸ Zob. treść przemówienia McDermolta z Departamentu Stanu wygłoszonego 27 sierpnia 1948 r. w sprawie integracji politycznej państw Unii Zachodniej, w: R.G. Hawtrey, *Western European Union. Implications for the United Kingdom*, London, New York 1949, s. 32. Por. *European Unity. A Survey...*, s. 27.

¹²⁹ Ogólnikowy charakter propozycji francuskiej wykorzystany został przez Wielką Brytanię za pretekst do stawiania szeregu pytań mających przyczynić się do wstępnego wyja-

Zmiana stosunku rządu brytyjskiego do propozycji francuskiej miała miejsce dopiero w październiku 1948 r., kiedy zdołano wypracować własną koncepcję Zgromadzenia. Według Brytyjczyków Zgromadzenie wprawdzie mogłoby rozważać kwestie jednoczenia Europy (z wyjątkiem spraw gospodarczych i wojskowych), ale czyniłoby to wyłącznie za zgodą i pod kontrolą rządów¹³⁰. Kontrpropozycja brytyjska nazwana projektem Rady Europy przewidywała w swej zmodyfikowanej, dopracowanej wersji, przedstawionej w połowie stycznia 1949 r., utworzenie dwóch zasadniczych organów Rady¹³¹:

- 1) Zgromadzenia składającego się z delegatów mianowanych przez rządy i głosujących systemem bloków narodowych,
- 2) Komitetu Ministrów reprezentującego rządy.

Brytyjski projekt zmierzał zatem do przekształcenia idei Zgromadzenia w coś w rodzaju rozszerzonego forum dyskusji między rządami, a nie wyraziiciela „opinii europejskiej”, co postulował kongres haski i za czym opowiadały się kontynentalne kraje Unii. Brytyjczykom chodziło bowiem o to, aby stworzyć takie rozwiązania instytucjonalne, które by gwarantowały, że:

- 1) nie dojdzie do powstania istotniejszych rozbieżności między polityką państwa a stanowiskiem jego delegatów do Zgromadzenia,
- 2) Zgromadzenie nie będzie mogło ingerować w kompetencje już istniejących organizacji europejskich, a w szczególności OEEC.

Stanowisko brytyjskie zbyt daleko odbiegało od kontynentalnej idei Zgromadzenia powodując impas w pracach instytucji Unii Zachodniej dotyczących tego zagadnienia. Drogę wyjścia wskazała Francja, przedstawiając propozycję kompromisowego rozwiązania, godzącą ideę Zgromadzenia jako wyraziiciela „opinii europejskiej” z brytyjskim żądaniem zabezpieczenia inte-

---

śnienia celowości tej propozycji. W istocie pytania brytyjskie i komentarze oficjalne zmierzały do podważenia sensowności propozycji Francji. Zob. Hansard z 15 września 1948 r., col. 106; United Kingdom note on European Assembly of 2 September 1948, [w:] M.J. Colebrook, op. cit., dok. S/55, s. 160–161 oraz przypis 333, s. 156.

¹³⁰ W dniu 26 października 1948 r. Rada Konsultatywna Unii Zachodnioeuropejskiej podjęła decyzję o utworzeniu specjalnego komitetu (Committee for the Study of the Further Measures in the Direction of European Unity) mającego rozważyć wszystkie propozycje dotyczące dalszych przedsięwzięć służących pogłębieniu jedności między krajami zachodnioeuropejskimi. W skład komitetu weszli oficjalni przedstawiciele państw Unii. Komitet miał przygotować rządowi sprawozdanie ze swojej działalności. Zob. Documents on International Affairs 1947–48, op. cit., s. 145; L'AnneePolitique 1948, s. 217–236.

¹³¹ Zob. „The World Today” (Vol. V, No. 2) z lutego 1949 r., s. 49; Documents on International Affairs 1949–50, s. 163. Por. R. Mayne, *The Community of Europe*, London 1962, s. 83.

resów rządów. Zgromadzenie miało być wybierane przez parlamenty krajowe a deputowani głosowaliby indywidualnie (według własnego wyboru), przez co w pewnym stopniu byłiby wyrazicielami „opinii europejskiej”. Interesy rządów zabezpieczałaby natomiast Rada Ministrów, podejmująca decyzje jednomyślnie, której przysługiwałoby prawo określania porządku obrad Zgromadzenia i która byłaby pośrednikiem między rządami a Zgromadzeniem. Zgromadzenie miało kierować swoje rezolucje pod adresem Rady a nie bezpośrednio do rządów¹³². Propozycja francuska została zaakceptowana przez Wielką Brytanię, torując tym samym drogę do wypracowania szczegółowych instytucji Rady Europy. Statut Rady podpisano w Londynie 5 maja 1949 roku. Zgodnie z tym kompromisem głównym zadaniem Rady Europy jest działanie na rzecz „osiągnięcia większej jedności między jej członkami celem ochrony i realizacji ideałów i zasad będących ich wspólnym dziedzictwem i ułatwianie ich postępu gospodarczo-społecznego”¹³³. Tak określone zadania Rady, przy wyłączeniu z zakresu jej kompetencji spraw wojskowych i implicite zagadnień gospodarczych, upoważnia do stwierdzenia, że jest ona organizacją głównie o charakterze politycznym.

Utworzenie Rady Europy nie było jednak punktem wyjścia na drodze do integracji politycznej Europy Zachodniej, co mieli na myśli europejscy federaliści, wysuwając na kongresie haskim postulat zwołania Zgromadzenia Europejskiego. W wyniku stanowiska Wielkiej Brytanii przyjęto taki mechanizm funkcjonowania Rady, który gwarantuje, iż jej Zgromadzenie Konsultacyjne nie może się przekształcić wbrew woli któregośkolwiek z rządów w parlament zachodnioeuropejski. Działająca według zasady jednomyślności Rada Ministrów uzyskała prawo określania porządku obrad Zgromadzenia. To do niej, a nie bezpośrednio do rządów Zgromadzenie może adresować swe rezolucje. Z powodu obstrukcyjnej polityki brytyjskiej nie powiodły się próby zwolenników budowy europejskiej federacji, podejmowane bezpośrednio po utworzeniu Rady a zmierzające do przekształcenia Rady w instytucję o ograniczonej, ale „rzeczywistej władzy politycznej”¹³⁴. Miało to nastąpić drogą wzmocnienia roli Zgromadzenia i ograniczenia uprawnień Rady Ministrów. Wielka Bryta-

¹³² M.J. Colebrook, op. cit., s. 171; *European Movement and the Council...*, s. 61–62.

¹³³ Statute of the Council of Europe, London 1949, Cmd. 7778, s. 2; Explanatory Note on the Provisions of the Statute of the Council of Europe, London 1949, Cmd. 7720, w: „Miscellaneous” No. 10, 1949.

¹³⁴ Na pierwszej sesji Zgromadzenie przyjęło rezolucję stwierdzającą, że „celem i zadaniem Rady Europy jest utworzenie europejskiego organu politycznego o ograniczonych funkcjach, lecz posiadającego rzeczywistą władzę”. Zob. R.W.G. Mackay, *Towards...*, s. 100; M.M. Ball, *The Organization of American States and the Council of*

nia, wspierana przez państwa skandynawskie, skutecznie przeciwstawiała się tego typu inicjatywom, wyrażając zgodę zaledwie na niewielkie zwiększenie uprawnień Zgromadzenia¹³⁵. W następstwie takiej polityki Wielka Brytania uznana została przez kontynentalnych federalistów za głównego oponenta integracji zachodnioeuropejskiej, a ich uwaga skierowała się w stronę budowy centrum Zjednoczonej Europy Zachodniej wokół sześciu krajów planu Schumana, czyli bez Wielkiej Brytanii¹³⁶.

Pierwsze sukcesy osiągnięte przez kontynentalnych zwolenników budowy federacji europejskiej w latach 1951–1952 (zaawansowany proces ratyfikacji układu o EWWS i końcowy etap prac nad układem EWO) wzbudziły obawy wśród polityków brytyjskich odpowiedzialnych za sprawy zagraniczne. Obawiano się mianowicie, że nabierająca coraz bardziej cech realności perspektywa zjednoczenia się Europy Zachodniej metodą tworzenia kolejnych, sektorowych Wspólnot, może w konsekwencji zredukować wpływy brytyjskie w Europie Zachodniej oraz w tzw. Wspólnocie Atlantycznej¹³⁷. Powyższe obawy skłoniły kierownictwo Foreign Office do poszukiwania odpowiednich środków zabezpieczenia się przed taką ewentualnością, czego wynikiem był kolejny Plan Edena, nazwany w niniejszym opracowaniu planem Edena-Nuttinga, przedstawiony państwom Rady Europy w marcu 1952 roku¹³⁸.

Plan Edena-Nuttinga przewidywał wyposażenie organów Rady Europy w możliwość rozpatrywania, obok spraw określonych w jej statucie, również kwestie objęte działalnością Wspólnot „szóstki” (EWS, EWO i ewentual-

---

Europe: A comparative study, „British Year Book of International Law” (Vol. XXVI) z 1949 r., s. 156; *Council of Europe. The First Five Years*, Strasbourg 1954, s. 23.

¹³⁵ Wielka Brytania wyraziła zgodę na częściową rewizję pierwotnych postanowień Statutu Rady Europy. W zmodyfikowanym Statucie Zgromadzenie otrzymało m.in. prawo określania własnego porządku obrad. Parlamenti krajowe, a nie rządy, uznane zostały za organy uprawnione do rozstrzygania sposobu wyboru delegatów danego państwa do Zgromadzenia. Wielka Brytania, mimo iż zaakceptowała zasadę przyznającą parlamentom krajowym prawo decydowania o sposobie wyboru delegatów do Zgromadzenia, sama utrzymała pierwotną praktykę formalnego mianowania delegatów przez premiera. Zob. *Statute of the Council of Europe with amendements approved by the Committee of Ministers at Strasbourg in 1951 and 1953*, Cmnd. 9527, w: „Treaty Series” No. 24, 1955; K. Lapter, op. cit., s. 391–404. Por. M. Sorensen, *The Council of Europe*, „Year Book of World Affairs” 1952, s. 85–88; K. Lindsay, *European Assemblies. The experimental period 1949–1959*, London, New York 1960, s. 134–136.

¹³⁶ Por. P.H. Spaak, *Strasbourg. The Second Year*, London 1952, s. 9; A. Nutting, op. cit., s. 26.

¹³⁷ Zob. *Britain in Western Europe: WEU and the Atlantic Alliance*, R.I.I.A., London and New York 1956, s. 23–24.

¹³⁸ Zob. *Documents on International Affairs 1952*, s. 206–207 i 220.

nie innych organizacji, gdyby doszło do ich utworzenia). Według wyjaśnień rządu brytyjskiego, plan Edena-Nuttinga pomyślany był jako remedium mające pogodzić odrębne cele „szóstki” zmierzającej do federacji z szerszymi interesami Europy Zachodniej i Wspólnoty Atlantyckiej. W istocie Wielkiej Brytanii chodziło o to, aby zapewnić sobie wpływ na politykę ponadnarodowych Wspólnot. Plan Edena-Nuttinga uzyskał wstępną akceptację ze strony Rady Ministrów i Zgromadzenia Konsultacyjnego Rady Europy (23 i 30 maja 1952 r.), ale jego realizacja nie przebiegała w myśl założeń brytyjskich oraz nie przyniosła oczekiwanych rezultatów. Zwolennicy europejskiej federacji obawiając się, iż Wielka Brytania pragnie za pośrednictwem planu Edena-Nuttinga zapewnić sobie wpływ na sektorowe Wspólnoty celem ograniczenia ich ponadnarodowego charakteru, poddali go krytyce, wysuwając różne uzasadnione zarzuty pod jego adresem¹³⁹. Na skutek braku zaufania co do prawdziwych motywów i celów strony brytyjskiej, stopniowo coraz bardziej zredukowano praktyczne znaczenie planu Edena-Nuttinga, tak aby nie stanowił on zagrożenia dla rozwoju ponadnarodowej integracji kontynentalnej „szóstki”. Ostatecznym rezultatem brytyjskiego planu było ustanowienie luźnych więzów instytucjonalnych między Radą Europy i jedyną istniejącą wówczas ponadnarodową Wspólnotą – EWWS. Rezolucja Zgromadzenia Konsultacyjnego Rady przyjęta 30 września 1952 r. zalecała między innymi, aby Wysoka Władza EWWS przedkładała Radzie corocznie sprawozdanie ze swej działalności (na wzór sprawozdań OEEC), przewidywała odbywanie wspólnych posiedzeń Zgromadzeń obu organizacji oraz Wysokiej Władzy i Komitetu Ministrów Rady, proponowała żeby członkowie Zgromadzenia EWWS byli wybierani również do Zgromadzenia Rady¹⁴⁰.

¹³⁹ Czołowi rzecznicy europejskiej federacji (P.H. Spaak, P. Reynauld, P.H. Teigten) poddając krytyce plan Edena-Nuttinga wskazywali na przeszkody natury politycznej i technicznej, stawiając pod znakiem zapytania praktyczne możliwości jego realizacji. Główną przeszkodą natury politycznej były odmienne cele kontynentalnej „szóstki” (dążenie do federacji) i pozostałych państw Rady Europy (współpraca oparta na tradycyjnych zasadach prawa międzynarodowego). Wśród czynników technicznych eksponowali odmienne kompetencje i skład organów ministerialnych organizacji europejskich, inne metody wybierania delegatów do organów przedstawicielskich tych organizacji i różnice w ich kompetencjach, brak przygotowania personelu Sekretariatu Rady Europy do prowadzenia spraw ponadnarodowych Wspólnot. Zob. *Britain in Western Europe...*, op. cit., s. 23–24; „The World Today” (Vol. VIII, No. 11) z listopada 1952 r., s. 478–479; A. Nutting, op. cit., s. 42 i 44; R. Mayne, *The Recovery of Europe: From Devastation to Unity*, London 1970, s. 206–207.

¹⁴⁰ Zob. Documents on International Affairs 1952, op. cit., s. 216–218; „Chronique de Politique Etrangere” (Vol. VI, No. 3) z maja 1953, s. 300. Por. H.J. Heiser, op. cit., s. 115.

Wielka Brytania z niepokojem obserwowała podjęte przez „szóstkę” pod koniec 1952 r. i w pierwszej połowie 1953 r. próby utworzenia ponadnarodowej organizacji politycznej tych państw w postaci Europejskiej Wspólnoty Politycznej – EWP¹⁴¹. Ówczesny brytyjski wiceminister spraw zagranicznych Anthony Nutting nie widząc innego sposobu powstrzymania procesu integracji politycznej krajów kontynentalnych ostrzegł je w Zgromadzeniu Rady Europy (28 maja 1952 r.), że o ile plan EWP zostanie wypracowany i zrealizowany, będzie to „poważną szkodą dla sprawy jedności Europy i może oznaczać utratę ostatnich szans dla brytyjskich nadziei ustanowienia finalnych więzów ze Wspólnotą Europejską”¹⁴². Zapewne ze względu na prointegracyjną politykę USA oraz częściowo z powodu ujawniających się stopniowo wśród państw „szóstki” rozbieżności co do charakteru EWP (co zmniejszało szansę

¹⁴¹ Celem kontynentalnych zwolenników ponadnarodowej integracji Europy Zachodniej było przekształcenie Wspólnot „szóstki” w federację. Dlatego też z inspiracji Włoch w art. 38 układu o EWO przyjęto postanowienie przewidujące utworzenie nowego zgromadzenia, które miało być tak skonstruowane, aby stanowiło zasadnicze ogniwo polityczne zachodnioeuropejskiej federacji. W myśl wspomnianego artykułu wstępne prace nad utworzeniem powyższej instytucji powierzono Zgromadzeniu EWO. Z powodu przedłużających się przygotowań do realizacji traktatu o EWO 30 maja 1952 r. Zgromadzenie Konsultacyjne Rady Europy przyjęło rezolucję wzywającą rządy „szóstki” do bezzwłocznego wszczęcia prac nad utworzeniem europejskiej władzy politycznej. Pod wpływem tej rezolucji ministrowie spraw zagranicznych krajów EWWS na spotkaniu w Luksemburgu (10 X 1952 r.) postanowili upoważnić funkcjonujące już Zgromadzenie EWWS do opracowania projektu traktatu o Europejskiej Wspólnocie Politycznej. Odpowiednio poszerzone Zgromadzenie EWWS, zwane Zgromadzeniem *ad hoc*, rozpoczęło swe prace już we wrześniu 1952 roku. Już 9 marca 1953 r. przedłożyło ono ministrom spraw zagranicznych „szóstki” gotowy projekt Europejskiej Wspólnoty Politycznej, składającej się z ministrów Wspólnoty Europejskiej, Rady Ministrów krajów członkowskich, Trybunału i dwuizbowego Parlamentu (Senatu i Izby Ludowej). Projekt Europejskiej Wspólnoty Politycznej przewidywał połączenie instytucji wszystkich ponadnarodowych Wspólnot w okresie dwóch lat. Ze względu na wahania Francji (obawy przed zdominowaniem EWP przez RFN) i zastrzeżenia Włoch, projekt EWP nie został zaaprobowany przez ministrów spraw zagranicznych krajów EWWS. W 1953 r. trwały dalsze prace nad jego zmianą, które straciły na znaczeniu wraz z upadkiem koncepcji utworzenia EWO. Zob. Documents on International Affairs 1952, op. cit., s. 214–216; „Annual Register” 1953, s. 153–154; A.H. Robertson, *The European Political Community*, „British Year Book of International Law” z 1952 r., t. 29, s. 385–398; R. Mayne, *The Community...*, s. 102–103; M.T. Florinsky, *Integrated Europe?*, New York 1955, s. 131–133; Z.M. Klepacki, op. cit., s. 157–161.

¹⁴² Zob. Council of Europe, Consultative Assembly (4th Session), Official Report of Debates, Vol. I, s. 92 i Vol. V, s. 683. Cyt. za: A. Hovey, *Britain and the Unification...*, op. cit., s. 325–326.

jej realizacji)¹⁴³, Wielka Brytania nie ponowiła swych ostrzeżeń pod adresem EWP. Co więcej, w komunikacie wydanym po spotkaniu ministrów spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii, USA i Francji (Waszyngton, 10–14 lipca 1953 r.) znalazł się *passus* zapowiadający, iż Wielka Brytania zamierza ustanowić „bliskie więzy” między innymi z EWP, gdy dojdzie do jej utworzenia¹⁴⁴.

Upadek EWO oznaczał również upadek koncepcji EWP. W wyniku tego kwestia integracji politycznej kontynentalnej „szóstki” straciła znaczenie w polityce zachodnioeuropejskiej. Wielka Brytania znów przejęła inicjatywę, co doprowadziło do opisanych już porozumień londyńskich i układów paryskich.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania i artykuły

- Baily R., *L'Integration Economique en Europe*, Turin 1960.
- Bailey S.D., *United Europe: A Short History of the Idea*, London 1948.
- Ball M.M., *The Organization of American States and the Council of Europe: A comparative study*, „British Year Book of International Law” (Vol. XXVI) z 1949 r.
- Barker E., *Britain in a divided Europe 1945–1970*, London 1971.
- Bartlett C.J., *The Long Retreat: A Short History of British Defence Policy 1945–1970*, London 1962.
- Bebr G., *The European Defence Community and Western European Union: An Agonising Dilemma*, „Stanford Law Review” (Vol. 7, no. 2) z marca 1955 r.
- Bell C., *The Debatable Alliance: An Essay in Anglo-American Relations*, London, New York, Toronto 1964.
- Bell C., *The Diplomatic Meanings of „Europe”*, [w:] C. Bell (ed.), *Europe without Britain. Six Studies of Britain's Application to join the Common Market and Its Breakdown*, Melbourne 1963.

¹⁴³ Spory te dotyczyły rzeczywistego zakresu cesji suwerenności narodowej na rzecz EWP. Maksymaliści, tj. Niemcy i Holendrzy, opowiadali się za przyznaniem EWP poważnych atrybutów ponadnarodowych, natomiast minimaliści (Francja) chcieli, aby EWP tylko w niewielkim stopniu była wyposażona w uprawnienia dyskrecyjne. Francja obawiała się ponadto dominacji RFN w EWP. Była ona również przeciwna rozszerzaniu uprawnień organów EWP w kierunku ustanowienia wspólnego rynku, o czym mówił art. 82 i 84 projektu traktatu wypracowanego przez Zgromadzenie *ad hoc*. Zob. „Annual Register” 1953, s. 153.

¹⁴⁴ Zob. Documents on International Affairs 1953, s. 75.

- Beloff M., *The Anglo-French union project of June 1940*, [w:] *Mélanges Pierre Renouvin, Études d'histoire des relations internationales*, Paris 1966.
- Beloff M., *Europe and the Europeans: An International Discussion*, London 1957.
- Beloff M., *Transit of Britain. A Report of Britain's Changing Role in the Post-war World*, London 1973.
- Beloff M., *The United States and the Unity of Europe*, London 1963.
- Van der Beugel H.E., *From Marshall Aid to Atlantic Partnership*, Amsterdam, London, New York 1966.
- Boyd F., *Western Union*, Washington 1949.
- Branson U., *Britain and European Unity*, London 1953.
- Britain in Western Europe*, London and New York 1950.
- Britain in Western Europe: WEU and the Atlantic Alliance*, R.I.I.A., London and New York 1956.
- Brown W.A. and Opie R., *American Foreign Assistance*, Washington 1953.
- Bullock A., *The Life and Times of Ernest Bevin*, Vol. I, London 1960.
- Lord Butler (ed.), *The Conservatives: A History from the Origins to 1965*, London, Boston, Sydney 1977.
- Calleo D.P., *Europe's Future: The Grand Alternatives*, New York 1965.
- Calvocoressi P., *World Politics Science 1945*, London 1968.
- Cole G.D.H., *The Intelligent, Man's Guide to the Post-War World*, London 1947.
- Cole G.D.H., *Labour's foreign policy*, London 1946.
- Colebrook M., *Franco-British Relations and European Integration 1945–1950*, Geneve 1971.
- Diebold W. (Jr.), *Trade and Payments in Western Europe. A Study in Economic Co-operation 1947–51*, New York 1952.
- Diebold W., *The Schuman Plan: A Study in Economic Cooperation 1950–1959*, New York 1959.
- Donnelly D., *Struggle for the World*, London 1965.
- Dzelepy E.N., *Le Secret de Churchill*, Paris 1972.
- Ellis H.S., *The Economics of Freedom*, New York 1950.
- Elkin A., *The Organisation for European Economic Co-operation. Its Structure and Powers*, „Annuaire Europeen”, Vol. IV, 1958.
- Epstein L., *Britain – Aneasy Ally*, Chicago 1954.
- European Organizations*, London 1959, PEP.
- European Unity*, London 1950.
- European Unity: A Survey of the European Organisations*, London 1968.
- Feis H., *Churchill, Roosevelt, Stalin. The War They Waged and the Peace They Sought*, Princeton 1957.

- Fitzsimons M.A., *The Foreign Policy of the British Labour Government 1945–51*, South Bend 1953.
- Flexner K.F., *The Creation of the European Payments Union*, „Political Science Quarterly” (Vol. LXXII, no. 2) z czerwca 1957 r.
- Florinsky M.T., *Integrated Europe?*, New York 1955.
- Freymond J., *Western Europe since the War. A Short Political History*, London and Dunmow 1964.
- Gallin A., *Europe: Split our United*, [w:] „Foreign Affairs” z kwietnia 1947 r.
- Goldsworthy D., *Colonial Issues in British Politics 1945–1961*, Oxford 1971.
- Goodwin G., *British Foreign Policy since 1945*, [w:] M. Leifer (ed.), *Constraints and Adjustments in British Foreign Policy*, Oxford 1972.
- Gordon M., *Conflict and Consensus in Labour’s Foreign Policy 1914–65*, Stanford 1969.
- Gordon L., *Myth and Reality of European Integration*, „Yale Review” (Vol. 45, no. 1) z września 1955 r.
- Grabowski Z., *Ojczyzna Europa*, Londyn 1967.
- Gross F., *Crosroad of two continents: A Democratic Federation of East-central Europe*, New York 1945, dok. VIII–IX.
- Haas E., *The United States of Europe: Four Approaches to the Purpose and Form of a European Federation*, „Political Science Quarterly” (Vol. LXIII, no. 4) z grudnia 1948 r.
- Hawtrey R.G., *Western European Union. Implications for the United Kingdom*, London, New York 1949.
- Healey D., *The International Socialist Conferences 1946–1950*, „International Affairs” z lipca 1950 r.
- Healey D., *Power Politics and the Labour Party* [w:] R.H.S. Crossman (ed.), *New Fabian Essays*, London 1952.
- Healey D., *Britain and NATO*, [w:] K. Knorr (ed.), *NATO and American Security*, Princeton 1959.
- Healey D., *Britain’s Attitude towards European Integration*, [w:] H.F. Haviland (ed.), *The United States and the Western Community*, Haverford 1957.
- Heiser H.J., *British Policy with regard to the unification efforts on the european continent*, Leyden 1959.
- Henderson H., *The European Economic Report*, „International Affairs” (Vol. XXIV, no. 1) ze stycznia 1948 r.
- Hirschman A., *The European Payments Union*, „The Review of Economics and Statistics” (Vol. XXXIII, no. 1) z lutego 1951 r.
- Hovey A., *Britain and the Unification of Europe*, „International Organization” (Vol. IX, no. 3) z sierpnia 1955 r.

- Huizinga J.H., *Mr. Europe. A Political Biography of Paul Henri Spaak*, New York 1961.
- Hunter L., *The Road to Brighton Pier*, London 1959.
- Jackson H., *The World in the Postwar Decade 1945–1955*, Cambridge, Mass. 1956.
- Jones J.M., *The Fifteen Weeks*, New York 1955.
- Jones P., Sainsbury K., *British Foreign Secretaries since 1945*, Newton Abbot, London, North Pomfret, Vancouver 1977.
- Klepacki Z.M., *Zachodnioeuropejskie organizacje międzynarodowe*, Warszawa 1969.
- Knapp W., *Unity and Nationalism in Europe since 1945*, Oxford 1969.
- Kwilecki A., *Idea Zjednoczenia Europy. Polityczno-socjologiczne aspekty integracji zachodnioeuropejskiej*, Poznań 1969.
- Layton W., *How to deal with Germany*, London 1943.
- Lerner D. and Aron (eds), *France Defeats EDC*, New York 1957.
- Lindsay K., *Towards a European Parliament*, Strasbourg 1958.
- Lindsay K., *European Assemblies. The experimental period 1949–1959*, London, New York 1960.
- Mackay R.W.G., *Towards a United States of Europe*, London 1961.
- Mackay R.W.G., *One Spasm of Resolve [w:] Western Union in Crisis; Economic Anarchy or Political Union*, Oxford, br. daty wyd.
- Mansergh N., *Survey of British and Commonwealth Affairs. Problems of Wartime Co-operation and Post-war Change 1932–1952*, London 1958.
- Marjolin R., *Europe and the United States in the World Economy*, Durham 1953.
- Mayne R., *The Community of Europe*, London 1962.
- Mayne R., *The Recovery of Europe: From Devastation to Unity*, London 1970.
- Medlicott W.N., *Contemporary England 1914–1964*, London 1967.
- Medlicott W.N., *British Foreign Policy since Versailles 1919–1963*, London 1968.
- Mikesell R.F., *Foreign Exchange in the Postwar World*, New York 1954.
- Lord Moran, Winston Churchill, *The Struggle for survival 1940–1965*, London 1966.
- Morgan R., *West European Politics since 1945: The Shaping of the European Community*, London 1972.
- Nicholas H.G., *Britain and the United States*, London 1963.
- Northedge F.S., *Descent from Power: British Foreign Policy 1945–1973*, London 1974.

- Pelling H., *Winston Churchill*. London and Basingstoke 1974.
- Pickles W., *The Starsbourg Illusion*, „The Political Science Quarterly” (Vol. XXI, no. I) ze stycznia – marca 1950 r.
- Price H.B., *The Marshall Plan and its meaning*, Ythaca, New York 1955.
- Roll E., *Ten Years of European Co-operation*, „Lloyds Bank Review” z kwietnia 1958 r.
- Robertson H.S., *European Institutions*, London 1969.
- Robertson A.H., *The European Political Community*, „British Year Book of International Law” 1952, t. 29.
- Rosen-Zawadzki K., *Próby sfederalizowania środkowo-wschodniej Europy 1939–1943*, [w:] *Studia z Dziejów ZSRR i documents of Polish-Soviet Relations 1939–1945*, Vol. I, London 1961.
- Rossman, *Britain and Europe: A Personal History*, „The Round Table” (no. 244) z października 1972 r.
- Sahm U., *Britain and Europe 1950*, „International Affairs” (Vol. 43, no. 1) ze stycznia 1967 r.
- Schmitt H., *A Path to European Union*, Baton Rouge 1962.
- Schuman F.L., *The Council of Europe* „American Political Science Review” 1951.
- M. Sorensen M., *The Council of Europe*, „Year Book of World Affairs” 1952.
- Spaak P.H., *England Tiptoes into Europe*, „United Nations World” (Vol. 7, no. 4) z kwietnia 1953 r.
- Spaak P.H., *Strasbourg. The Second Year*, London 1952.
- Stefanowicz J., *Europa Powojenna 1945–1975*, Warszawa 1977.
- Thompson A., *The Day before yesterday: An illustrated history of Britain from Atlee to Macmillan*, London 1971.
- Triffin R., *Europe and the money muddle*, New Haven 1957.
- Truchanowski W., *Anthony Eden, Kartki z dziejów dyplomacji brytyjskiej w latach trzydziestych – pięćdziesiątych XX w.*, Warszawa 1979.
- Wain J., *Our Situation*, „Encounter” (Vol. XX, no. 5) z maja 1963 r.
- Wandycz P., *Recent Traditions of the Quest for Unity: Attempted Polish-Czechoslovak and Yugoslav-Bulgarian Confederations 1940–1948*, [w:] J. Lukaszewski (ed.), *The People’s Democracies After Prague*, Bruges 1970.
- Wandycz P., Frenzl L., *Zjednoczona Europa: Teoria i Praktyka*, London 1965.
- Ward B., *Policy for the West*, Harmondsworth 1951.
- Wightman D., *Economic Co-operation in Europe*, London 1956.
- Williams F., *Ernest Bevin: Portrait of a great Englishman*, London 1952.
- Windrich A., *British Labour’s Foreign Policy*, Stanford 1952.

Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, Vol. I, London 1970.

Zawadzki K., *Britain and the Schuman Plan*, „Kyklos”, Vol. V FASC3.

Zurcher A., *The Struggle to unite Europe 1940–1958*, New York 1958.

Dokumenty i materiały źródłowe

Agreement for European Payments Union, „Annuaire Europeen”, Vol. II z 1955 r.

Anglo-French Discussion regarding french proposals for the Western European Coal and Steel Industries, Cmd. 7970, „Miscellaneous”, no. 9 z 1950 r.

L'Annee Politique 1948.

„Annual Register” z 1948 r., 1950 r. i 1953 r.

Attlee C., *Labour's Peace Aims*, London 1940.

Cards on the Table: An Interpretation of Labour's Foreign Policy, London 1947.

„Chronique de Politique Etrangere” (Vol. VI, no. 3) z maja 1953 r.

Churchill W.S., *The Second World War*, Vol. II, *Their Finest Hour*, London 1951.

Churchill W.S., *The Second World War*, Vol. IV, *The Hinge of Fate*, London 1951.

Churchill W.S., *The Second World War*, Vol. VI, *Triumph and Tragedy*, London 1954.

Committee of European Economic Co-operation, July–September 1947, Vol. I, General Report, London 1947.

Council of Europe, Consultative Assembly, Third Session (Second Part), Official Report, Vol. 3.

Council of Europe, Consultative Assembly (4th Session), Official Report of Debates, Vol. I, s. 92 i Vol. V.

Council of Europe. The First Five Years, Strasbourg 1954.

Department of State Bulletin z 24 września 1951 r., z 21 stycznia 1952 r., z 4 stycznia 1954 r., z 12 lipca 1954 r., z 11 października 1954 r.

Documents agreed on by the Conference of Ministers held in Paris, October 20–23, Cmd. 9304, „Miscellaneous” no. 32 z 1954 r.

Documents on American Foreign Relations 1954, New York 1955.

Documents on British Policy 1919–1939, eds. E.L. Woodward and R. Butler, Vol. I, London 1974.

Documents on European Recovery and Defence, March 1947 – April 1949, London and New York 1949.

Documents on International Affairs, 1947–48, 1949–50, 1952 i 1953, London, New York.

- The Eden Memoirs, The Reckoning*, London 1965.
- Eden A., *Days for Decision*, London, br. daty wydania.
- Eden A., *Freedom and Order: selected speeches 1939–46*, London, br. daty wydania.
- Explonatory Note on the Provisions of the Statute of the Council of Europe*, London 1949, Cmd. 7720, „Miscellaneous” no. 10, 1949.
- European Movement and the Council of Europe*, London 1949.
- Europe Unite: Speeches 1947–1948 by Winston S. Churchill*, London 1950.
- Europe Unites. The Story of the campaign for european unity*, London 1949.
- Foreign Relations of the United States. The Conferences of Cairo and Teheran*, Washington 1961.
- Foreign Relations of the United States. The Conferences at Malta and Yalta*, Washington 1961.
- A Four Year's Plan for Britain. The Prime Minister's Broadcast Speech*, London (22 marca) 1943 .
- de Gaulle Ch., *Pamiętniki wojenne*, t. 1, *Apel 1940–1942*, Warszawa 1962.
- de Gaulle Ch., *Pamiętniki wojenne*, t. 2, *Jedność 1942–1944*, Warszawa 1964.
- Keep Left*, London 1947.
- Lapter K., *Stosunki międzynarodowe po II wojnie światowej. Dokumenty i Materiały*, Warszawa, WSNS 1965.
- London and Paris Agreements. September – October 1954, Washington 1954.
- Macmillan H., *Tides of Fortune 1945–1955*, London, Melbourne, Toronto 1969.
- „Man and Metal” (Vol. XXVII) z czerwca 1950 r.
- The Memoirs of Cordell Hull*, Vol. II, New York 1948.
- The Memoirs of Paul Gore-Booth, With Great Truth and Respect*, London 1974.
- The Memoirs of Sir Anthony Eden: Full Circle*, London 1960.
- Memorandum regarding United Kingdom Association with the European Defence Community*, Cmd. 9126, „Miscellaneous” no. 10 z 1954 r.
- Millis W. (ed.), *The Forrestal Diariers*, New York 1951.
- Monnet J., *Memoirs*, New York 1978.
- Murphy R., *Diplomat among Warriors*, London 1964.
- OEEC, *European Recovery Programme, Second Report*, Paris 1950.
- Parliamentary Debates (Hansard), House of Commons Official Report z 18.11.1946 r.
- Report of the Forty-fourth Annual Conference of the Labour Party, London 1945.
- The Sinews of Peace. Postwar Speeches by W.S. Churchill*, London 1948.

- Sprawa Polska w czasie Drugiej Wojny Światowej na arenie międzynarodowej.* Zbiór dokumentów, PISM, Warszawa 1965.
- Statute of the Council of Europe, London 1949, Cmd. 7778.
- Statute of the Council of Europe with amendements approved by the Committee of Ministers at Strasbourg in 1951 and 1953*, Cmnd. 9527, „Treaty Series” no. 24, 1955.
- Lord Strang, *Home and Abroad*, London 1956.
- Teheran-Jalta-Poczdam. Dokumenty konferencji rządów trzech Wielkich Mocarstw*, PISM, Warszawa 1972.
- H.S. Truman, *Memoirs*, Vol. II, 1946–1952, *Years of Trial and Hope*, New York 1955.
- Viscount Montgomery of Alamein, *Memoirs*, London 1958.
- Western Union Cultural Co-operation – United Kingdom Participation*, London 1950.
- Williams F., *A Prime Minister Remembers: The War and post-war memoirs of the Rt. Hon. Earl Attlee*, London, Melbourne, Toronto 1961.
- „Zbiór Dokumentów”, nr 5, PISM, Warszawa 1948.

STRESZCZENIE

Przedmiotem artykułu jest polityka Wielkiej Brytanii wobec pierwszych, powojennych inicjatyw integracyjnych państw Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych. Inicjatorami i autorami projektów zjednoczenia Europy były różne ugrupowania polityczne Europy Zachodniej oraz rząd Stanów Zjednoczonych. W tym okresie Wielka Brytania była jeszcze mocarstwem światowym, które z wielu powodów musiało zająć ambiwalentne stanowisko w sprawie integracji zachodnioeuropejskiej. Państwo to ze względu na specyfikę jego interesów międzynarodowych, które autor szczegółowo analizuje, nie mogło aktywnie włączyć się do europejskiego nurtu integracyjnego. W interesie brytyjskim nie leżało również jawne sabotowanie przedsięwzięć integracyjnych kontynentalnej części Europy Zachodniej, co autor także szczegółowo uzasadnia. W takich okolicznościach Wielka Brytania forsowała politykę bliskiej współpracy państw zachodnioeuropejskich jako rozwiązanie alternatywne wobec koncepcji integracyjnych.

Do 1954 r. polityka brytyjska wobec kontynentalnych inicjatyw integracyjnych charakteryzowała się znaczną skutecznością. Wielka Brytania umiejętnie zdołała nie dopuścić do wykorzystania powojennej pomocy amerykańskiej dla Europy w charakterze stymulatora integracji zachodnioeuropejskiej (Europej-

ski Program Odbudowy – plan Marshalla). W wyniku jej polityki nie doszło do utworzenia autentycznie europejskiego zgromadzenia parlamentarnego, które miało poprzez oddolną, społeczną presję na rządy inicjować i pobudzać proces integracji europejskiej (rezolucje kongresu haskiego). Polityczne i dyplomatyczne sukcesy zaważyły na brytyjskiej ocenie perspektyw integracji europejskiej i brytyjskich możliwości oddziaływania na proces jednoczenia Europy Zachodniej. Ugruntowały wśród polityków brytyjskich błędne – jak się okazało – przeświadczenie, że Wielka Brytania jest w stanie skutecznie powstrzymać próby ponadnarodowej integracji metodą forsowania koncepcji współpracy suwerennych państw. Po kilku latach nie było już wątpliwości, że była to ocena błędna. W tym przypadku tradycyjne pojmowanie polityki międzynarodowej nie wytrzymało konfrontacji z nowymi realiami, czyli z nowatorskim nurtem integracyjnym.

SUMMARY

The article discusses the United Kingdom's policy towards the first post-war integration initiatives of Western Europe and the United States. The initiators and authors of projects to unite Europe were various political organizations of Western Europe and the government of the United States. The United Kingdom was a world superpower at that time and because of various reasons it had to take an ambivalent stand on the issue of Western European integration. On account of the specificity of its international interests, which are thoroughly analyzed by the author, this state could not actively participate in the European integration trend. However, it was not in the British interest to sabotage the integration undertakings of the continental part of Western Europe either. In such circumstances, the United Kingdom forced through a policy of close co-operation between Western European countries as an alternative to integration ideas.

Until 1954 the British policy towards continental integration initiatives can be described as very effective. The United Kingdom skillfully managed to hold up the use of post-war American aid to Europe as a form of stimulus for Western European integration (European Recovery Program – Marshall Plan). As a result of its policy, an authentically European parliamentary assembly, aimed at initiating and stimulating European integration process through grass-roots social pressure on governments (Resolution of the Hague Congress), did not take place. The political and diplomatic successes determined the British assessment of prospects for the European integration

and British possibilities to influence the process of Western European unification. They made British politicians incorrectly – as it turned out – believe that the United Kingdom could successfully halt attempts of supranational integration by forcing through an idea of co-operation of sovereign states. After a few years there were no doubts that the assessment had been wrong. In this case traditional attitude towards international politics did badly in comparison with new realities, i.e. an innovative integration trend.